

TÜRKİYE'NİN YURT DIŞI DOĞRUDAN YATIRIMLARININ KÜRESELLEŞMESİ: COĞRAFİ DAĞILIMINDAKİ VE YATIRIM NEDENLERİNDEKİ DEĞİŞİM

GLOBALIZATION OF OUTFLOW TURKISH INVESTMENT: THE CHANGE OF GEOGRAPHICAL DIFFERENTIATION AND THE INVESTMENT REASONS

MUHARREM CAN*

ABSTRACT

After Turkey's liberalization of capital movements in the 1980s, the FDI of Turkish firms began to increase. The change in the Decision No. 32 on the Protection of the Value of Turkish Currency in 1989, the customs union agreement in 1995, and the disintegration of the Soviet Union and Yugoslavia in the same years created an important opportunity for Turkish companies. Turkish companies, mainly SMEs, initially made investments in countries located in close geographies such as the Balkans, Central Asia and the Caucasus, especially for cost advantage and access to resources. The EU membership negotiations, which started in 2005, accelerated the flow of foreign investment into the country, which created competitive pressure. Turkey's relatively comfortable recovery from the 2008 global crisis created new opportunities for Turkish companies to invest abroad. Especially family holdings have started to invest in developed regions such as Western Europe and North America for strategic purposes such as access to new technology. Africa and Asia-Pacific regions have been

ÖZET

Türkiye'nin 1980'lerde sermaye hareketlerinde serbestleşmeye gitmesi sonrasında, Türk firmalarının yurt dışı doğrudan yatırımları (YDDY) artmaya başlamıştır. 1989'da Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki 32 Sayılı Kararda yapılan değişiklik, 1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması ve aynı yıllarda Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılma sürecine girmesi, Türk firmaları için önemli bir fırsat doğurmuştur. Ağırlıklı olarak KOBİ'ler olmak üzere, Türk firmaları başlangıçta Balkanlar, Orta Asya, Kafkasya gibi yakın coğrafyada bulunan ülkelerde, özellikle maliyet avantajlı ve kaynaklara erişim amaçlı yatırımlar yapmıştır. 2005 yılında başlayan AB üyelik müzakereleri, ülke içine yabancı yatırım akışını hızlandırmış, bu ise rekabet baskısı oluşturmuştur. Türkiye'nin 2008 yılı küresel krizini nispeten rahat atlattığı, Türk firmalarına yurtdışına yatırımları için yeni fırsatlar yaratmıştır. Özellikle aile holdingleri, yeni teknolojiye erişim gibi stratejik amaçlarla, Batı Avrupa, Kuzey Amerika gibi gelişmiş bölgelere, önemli miktarlarda yatırım yapmıştır. Afrika ve Asya-Pasifik bölgeleri, yine son zamanlarda,

* Ticaret Bakanlığı, Ticaret Başmüfettişi
ORCID ID: 0000-0001-7220-0712
E-Posta: canmuharrrem@gmail.com

Makale Atf Bilgisi: CAN Muharrem (2021).
Türkiye'nin Yurt Dışı Doğrudan Yatırımlarının Küreselleşmesi:
Coğrafi Dağılımındaki ve Yatırım Nedenlerindeki Değişim,
Avrasya Etüdüleri,

Gönderim Tarihi: 05.05.2021 Kabul Tarihi: 18.11.2021

regions where investments have increased recently. With these developments, Turkey's FDI (outflow) has started to change significantly from regional to global.

Keywords: Globalization of the Turkish Outflow Investment, Changing Investment Reasons, Turkish Family Holdings, Outflow Foreign Direct Investment..

yatırımların arttığı bölgeler olmuştur. Bu gelişmelerle Türkiye'nin yaptığı YDDY bölgesellikten küreselliğe doğru önemli ölçüde değişmeye başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye'nin YDDY Küreselleşmesi, Yatırım Nedenlerindeki Değişim, Türkiye'nin Aile Holdingleri, Yurtdışı Doğrudan Yatırımlar.

1.GİRİŞ

Uluslararasılaşma süreci, gelişmekte olan ülkelerin (GOÜ) çokuluslu şirketlerinin, rekabetçi yönünü güçlendirmektedir. 2001 yılında uluslararası yatırımların % 11'i GOÜ firmaları tarafından gerçekleştirilirken, bu oran 2010 yılında % 32'ye, 2011 yılında ise % 27'e yükselmiştir.¹ 2001-2020 yıllarını içine alan dönemde Türkiye'nin yurt dışı doğrudan yatırım tutarı ise yaklaşık on kattan fazla bir artış göstermiştir.² Diğer taraftan yabancıların Türkiye'deki doğrudan yatırım tutarları ile Türkiye'de yerleşiklerin yurt dışında yapmış oldukları doğrudan yatırım tutarlarının oranları 2002-2007 döneminde % 15,7'lik iken, 2008-2018 döneminde % 25,9'a, 2012-2018 döneminde ise % 31,8'e yükselmiştir. Son yıllardaki bu yükseliş, bir yandan Türkiye'nin doğrudan yatırımlar için geçmiş yıllara nazaran cazibesini az da olsa kaybettiğini gösterirken, diğer yönüyle yurt içindeki yerleşiklerin yurt dışındaki fırsatları daha yakından takip etmeye başladıklarını göstermektedir.³

Konu ile ilgili çok sayıda akademik yayın dikkati çekmektedir. Akış (1999) eski Sovyet Cumhuriyetlerindeki, Altay (2003) Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki, Aybar (2016) yurt geçiş ekonomilerindeki, Szigetvári (2018) ise Orta ve Doğu Avrupa'daki Türk yatırımlarını, analiz etmektedir. Yavan (2012) yurtdışındaki Türk firmalarının yatırımlarının tarihi ve coğrafi sürecini; Akçaoğlu (2005) firma büyüklükleri ve bölgelerine göre yatırım nedenleri ve stratejilerini; Uygur (2013) yatırım tercihinde ülkeleri; Batmaz (2004), Önder ve Karal (2013), Kılıçarslan (2019) ile Anıl vd. (2011) Türk firmalarının yurt dışında yatırım yapma nedenlerini; Kaya (2005); Erdilek (2008) ile Çoban ve Ataay (2020) Türk firmalarının yatırım yoluyla uluslararasılaşmasını; Kayam vd. (2011) yer seçimi yönüyle aile holdinglerini; Yıldırım (2017) Türk firmalarının yatırım trendi, satın alma ve birleşme şekillerini; Koyuncu ve Ünal (2020) yurt dışına yatırım yapan firmaların kurumsal yapısını ele almaktadır.

GOÜ firmalarının doğrudan yatırımlar yoluyla yurt dışına açılması, ülke firmalarının küresel piyasalardaki rekabet güçlerinin bir göstergesi olması bakımından önemlidir. Bu kapsamdaki firmalar gelişmiş ülkelerde faaliyet gösteren firmalarla ortaklık kurarak veya onları satın almak suretiyle yeni teknolojiye ulaşma imkânı elde etmektedirler. Türk firmalarının özellikle büyük aile holdinglerinin yurt dışında yatırım faaliyetleri 2000'li yıllarda hızlanmaya başlamıştır.

1 Gökhan Önder and Zeynep Karal, "Determinants of Foreign Direct Investments Outflow From a Developing Country: the Case of Turkey", Business, Management and Education, 11(2), 2013, ss. 241-255.

2 Uluslararası Yatırım Pozisyonu-Yıllık (1996-2020), TCMB, Ankara. https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket/collapse_18/5003/DataGroup/turkish/bie_uypucay/#7s8d6f87 (erişim, 12.12.2020).

3 *Türkiye'ye Gelen ve Türkiye'den Giden Doğrudan Yatırımlardaki Gelişmeler*, Ankara, TEPAV, 2019, s. 2.

Çalışmamızda Türk firmalarının küresel rekabetin yoğun olduğu gelişmiş ülke pazarlarında gerçekten yatırımlarının artıp artmadığı, bu kapsamda firmaların yatırım yapma nedenlerinin yıllar içerisinde değişim gösterip göstermediği ve küreselleşmenin bir göstergesi olarak dünyanın farklı bölgelerinde yatırım yapıp yapmadığı sorularına cevap aranmaktadır. Çalışmamızda yöntem olarak Türk firmalarının YDDY tutarlarının yıllar itibarıyla ve bölgesel olarak değişimleri istatistiki olarak analiz edilmiştir.

1980'lerden sonraki küresel sermaye hareketlerindeki artışlara bağlı olarak Türkiye gerçekleştirdiği liberalleşmeler sonucunda hem yatırım çeken bir ülke olmuş hem de özellikle 1990'lardan itibaren önemli ölçüde yurt dışına yatırım yapan bir ülke haline gelmeye başlamıştır. Genel olarak zaman içerisinde ülke içindeki ekonomik ve politik durum, mevzuat düzenlemeleri ve ülke dışı konjoktüre bağlı olarak yatırım kararlarındaki öncelik ve nedenlerin değişebildiği gözlemlenmektedir. Öte yandan 2000'li yılların başına kadar Türk firmalarının ağırlıklı olarak yakın coğrafyada yer alan ülkelerde yatırım yaptığı görülmektedir. Özellikle 2000'li yılların başından itibaren Türkiye'nin en büyük aile holdingleri Batı Avrupa, Kuzey Amerika hatta son zamanlarda Uzak Doğu Asya ülkelerinde, gerek doğrudan yatırım, gerekse satın almalarla önemli yatırımlar gerçekleştirmiştir. Bu dönemde büyük aile holdinglerinin yatırım yapma nedenlerinde de önemli değişimler olmuştur. Aile holdinglerinin bu yatırımları, yeni teknolojilere erişim, pazar çeşitlendirmesi gibi stratejik amaçlar olarak görülen saiklerle yapılmıştır. Konuya ilişkin değişik yönleriyle çalışmalar gerçekleştirilmiş olsa da, son yıllarda gözlemlenen yatırımlardaki coğrafi farklılaşma (özellikle gelişmiş bölgelerdeki) ve yatırım yapma nedenlerindeki değişim ilişkisine yeterli düzeyde değinilmemiştir. Dikkat çekici bir diğer nokta ise son birkaç yılda yatırım tutarlarındaki artış ve gelişmiş ülkelerin bu yatırımlardan aldığı paydaki artışlardır. Makalenin bu yönüyle literatüre katkı yapması beklenmektedir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde firmaların YDDY yeri seçimini belirleyen unsurlar, yatırım yapma nedenleri, zaman içerisindeki bu nedenlerin değişimi gibi konuları açıklayan teorilerle literatürdeki tartışmalara yer verilmektedir.

Üçüncü Bölümde 1960'li yıllardan bu yana Türk firmalarının YDDY'deki gelişmeler, özellikle 1980'lerdeki küreselleşmenin etkisi, iç hukuktaki belirli düzenlemeler ile ülke içerisinde ve özellikle yakın coğrafyada yer alan ülkelerdeki konjoktürel gelişmelerin yatırım kararları üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. Yine bu bölümde bir alt bölüm olarak yatırım yapılan bölgeler itibarıyla değişim, belirli ülkelerdeki yoğunlaşmanın temel nedenleri, zaman içerisinde bölgelerin YDDY'dan aldıkları paylardaki değişime yer verilmektedir. Yine Çalışmamızda özellikle son yıllardaki dünyanın Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Uzakdoğu Asya

gibi gelişmiş bölgelerindeki yatırım tutarlarındaki artışlara dikkat çekilmekte, bu bölgelerde en fazla yatırımın gerçekleştiği ülkelere yer verilmektedir. Bu bölümde bir alt bölüm olarak, yatırım yapma nedenlerinde zaman içerisindeki değişimlere dikkat çekilmektedir. 1990'lı yıllarda yakın coğrafi bölgelerde, daha az sayıdaki ülkede, maliyet, doğal kaynaklara erişim ve özelleştirme avantajlarından faydalanma gibi nedenlerle gerçekleşen yatırımların, 2000'li yıllardan sonra çok daha fazla ülkede, dünyanın farklı coğrafyalarında ve yeni teknolojilere erişim gibi stratejik amaçlara doğru evrilmesi ele alınmaktadır.

2. TEORİK ÇERÇEVE YURT DIŞI YATIRIMLARI BELİRLEYEN UNSURLAR

Uluslararasılaşma kavramı genellikle firmaların yabancı piyasalara dair düşünceleri veya yurt dışında gerçekleştirdikleri faaliyetler olarak ifade edilmektedir.⁴ Küreselleşme, rekabet yönüyle firmaların doğasını ve temel iş yapma özelliklerini de etkilemiştir. Böylece, firmalar daha esnek, hareketli, bilgi yoğun ve coğrafi olarak daha yayılmış bir şekilde faaliyet göstermeye başlamıştır.⁵ Ancak bir başka ülkede faaliyette bulunacak firmalar için o ülkenin kanunları, iş kültürü, iş yapma biçimleri ve dilleri, yatırım faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyen unsurlar olmuştur.⁶ GOÜ firmaları, YDDY stratejik kaynaklara erişim, küresel ve yurt içi piyasalarda daha etkili şekilde rekabet edebilmek, yatırım yapılan ülkelerdeki kurumsal ve piyasa kısıtlamalarının üstesinden gelmek gibi amaçlarla ülkeleri dışında yatırım yapmaktadırlar.⁷ Yatırım tercihi yapılacak ülkedeki ücret düzeyleri, vergiler, politik istikrar yanında gerek yatırım yapılacak ülkenin gerekse yatırım yapan firmanın ait olduğu ülkenin piyasa büyüklüğü,⁸ yatırım yapılacak ülkenin kişi başına düşen geliri,⁹ yatırım kararları üzerinde etkili olan faktörlerdir. Diğer taraftan yatırım yapılacak ülkenin fiziksel alt yapısı ve coğrafi konumu (ihracat imkânı için uygun konum, liman, demiryolu ve yollar), elektrik su gibi ihtiyaçların ne düzeyde sağlanmış olduğu, çevresel problemler, iletişim alt yapısı, kurumsal yapısı (bankacılık, sigortacılık, gümrük hizmetleri, serbest bölge imkânı), yabancılar için yaşam şartları gibi unsurlar da, yatırım kararları üzerinde etkili

4 Jan Johanson and Finn Wiedersheim-Paul, "the Internationalization of the Firm-Four Swedish Cases", *Journal of Management Studies* 12 (3), 1975, s.306.

5 Rajneesh Narula and John H. Dunning, "Industrial Development, Globalization and Multinational Enterprises: New Realities for Developing Countries, *Oxford Development Studies*, 28 (2), 2000, s. 160.

6 M.W.J, De Haar, *the Relationship Between the Diplomatic Network and The Outward Foreign Direct Investment: an Application to the Netherlands*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erasmus University (Nederland), Economics and Business Economic, 2013, s. 4.

7 Canan Yıldırım, "Turkey's Outward Foreign Direct Investment: Trends and Patterns of Mergers and Acquisitions", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 19 (3), 2017, s. 277.

8 M.W.J, De Haar, *the Relationship Between, the Diplomatic Network and The Outward Foreign Direct Investment: an Application to the Netherlands*, s. 8.

9 M.W.J, De Haar, age, s.14.

olan diğer unsurlar olduğu görülmektedir.¹⁰ Yatırım ortamı açısından; yatırım tercihinde bulunacak ülkenin siyasi istikrarı kadar ekonomik ve özellikle parasal istikrarı önemli etkenlerdir. Yatırım yapılacak ülkenin yatırım yönüyle cazibesini belirleyen unsurlar arasında; yabancıların mülkiyet edinmelerine ilişkin düzenlemeler, yatırım teşvikleri, izin süreçlerinin zorluk derecesi, sermaye ve kazançların yurt dışına çıkarılması ile ilgili uygulamalar da yer almaktadır.¹¹ Diğer taraftan ülkelerin çokuluslu şirketlere yönelik yaklaşımları farklılık gösterebilmektedir. Bu farklılıkta ülkelerin farklı kalkınma aşamasında olmalarına bağlı olarak politik ideolojileri, kültürel normları, tarihi ve kurumsal alt yapıları gibi özellikleri başlıca belirleyicilerdir.¹² Yabancı firmaların farklı piyasalardaki zorlukların ve farklılıkların üstesinden nasıl geldiklerine yönelik veya hangi nedenlere bağlı olarak yatırım yaptıklarını açıklayan çok sayıda teori ve görüş mevcuttur. Uppsala Teorisi (U Teorisi) (Johanson ve Wiedersheim-Paul 1975-Johanson ve Vahlne 1977), Eklektik Teorisi (John H. Dunning 1981, 1988-OLI Paradigması) ile İşlem Maliyeti Yaklaşımı (Transaction Cost Theory, Williamson 1975, 1985) en fazla açıklayıcılığa sahip teorilerdir.

Geleneksel teorilerden olan Uppsala Teorisi ile ilgili ilk çalışmalar İskandinav ülkeleri araştırmacıları tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu teori gerçekte iki farklı modelden oluşmaktadır. Birincisi, 1975 yılında Jan Johanson ve Finn Wiedersheim-Paul tarafından geliştirilen aşama modelidir.¹³ Bu teoriye göre bir başka ülke pazarına giriş en az risksiz olandan daha riskli olana doğru aşamalı olarak gerçekleşmektedir. Bu süreç, hiç ihracat yapmama noktasından, distribütör vasıtasıyla ihracat yapma, iştirakler yoluyla satış ve sonunda üretim için şube açmaya doğru evrilmektedir.¹⁴ İkinci model ise ilk teoriden iki yıl sonra 1977 yılında, Jan Johanson ve Jan-Eric Vahlne tarafından geliştirilen uluslararası süreç modelidir. Uluslararası aşama modelinde fiziksel uzaklık önemli bir değişken iken, süreç modelinde taahhüt ve bilginin önemine vurgu yapılmaktadır. Bu teoriye göre yabancı pazarlar hakkındaki bilgi yetersizliği firmaların uluslararasılaşmalarını zorlaştıran bir unsur olarak görülmektedir. Teori, işletmelerin uluslararasılaşma seviyelerini belirleyen bir takım aşamaları içermektedir.¹⁵ Carlson'a göre, yurt dışına açılan firmalar, karşılaştıkları riskleri önce deneme yanılma yoluyla aşmaya çalışmakta, zamanla yabancı piyasalar hakkında tedrici olarak bir bilgi birikimine

10 *Commercial Representation: Handbook for Official Trade Representatives*, Geneva: International Trade Center (ITC), UNCTAD/GATT, 1987, s. 221.

11 *Commercial Representation: Handbook for Official Trade Representatives*, age, s. 219.

12 Rajneesh Narula and John H. Dunning, age, s. 141.

13 Ulaş Dilber, *Küreselleşme Sürecinde Dışa Açılma Stratejileri*, Nobel Yayınevi, 1. Baskı, Ankara, 2009, s. 31.

14 Jan Johanson and Finn Wiedersheim-Paul, age, s. 307.

15 Dilber Ulaş, age, s. 31.

sahip olmaktadır.¹⁶ Daha sonraki aşamada ise dil, kültür, politik sistem gibi fiziksel uzaklık olarak tanımlanan ve piyasa ile firma arasındaki bilgi akışına engel durumları aşarak söz konusu yeni piyasalara girebilmektedirler, Böylece firmalar elde ettikleri bilgi birikimleriyle bu piyasaları rahatlıkla anlayabilmekte, buradaki fırsatları değerlendirerek ve piyasa belirsizliklerinin üstesinden gelebilme kabiliyeti kazanarak, uluslararasılaşma sürecine girmektedirler.¹⁷ Ancak edinilen bilgi birikimi önemli ölçüde kişiselliğe dayanmakta, dolayısıyla bir başkasına bilgi aktarımı çok kolay olmamaktadır.¹⁸ Daniel vd. (2007)'de Latin Amerika ülke firmalarının yurt dışı yatırımlarının, yurt dışında faaliyet gösterme becerilerini geliştirmelerine imkân sağlamakta olduğuna vurgu yapmaktadır.¹⁹

“Eklektik Teorisi” ya da “OLI Paradigması” ise doğrudan yabancı sermaye yaklaşımını çok farklı teorileri bir araya getirerek açıklamaya çalışmaktadır. Bu nedenle “Eklektik Teorisi” olarak adlandırılmaktadır. Teori, ülke dışında yatırım yapmakta olan firmaların teknoloji, marka değeri gibi transfer edilebilen belirli avantajlarına odaklanmakta ve “Hymer Teorisi” ile içselleştirme yaklaşımlarına dayanmaktadır. Yabancı bir ülkede faaliyet gösteren firmalar dezavantaja neden olan birçok bilinmeyen durumla karşı karşıya kalır. Ancak bu tür piyasalarda, firmalar, başarılarını olumlu yönde etkileyen birtakım avantajlara da sahiptir. Teoriye göre firmalar mülkiyet, yer ve içselleştirme avantajlarını kullanmak suretiyle başka ülkelerde yatırım yapabilmektedirler. Firmaların, mülkiyet ya da sahiplik avantajı (ownership), yabancı ülkelerde yerel işletmelerle rekabet edebilmek için firmaların sahip olduğu maddi ve maddi olmayan varlıklarını ifade etmektedir. Bunlar; firmanın doğal kaynakları, yenilikçi ürünleri, patent hakları, ticari markaları, sahip oldukları teknoloji yanında organizasyon, reklam, pazarlama, dağıtım sistemi, satış konusundaki tecrübe ve yetenekleri ile finansman gibi konulardan kaynaklı monopol avantajlarıdır.²⁰ Firmaların marka değerinin, özellikle orta ve yüksek teknoloji grubundaki YDDY üzerinde dikkat çekici bir şekilde pozitif etkiye sahip olduğu görülmektedir.²¹ Dunning (1993) firmaların sahip olduğu bu avantajlar yanında birden çok ve coğrafi olarak farklılaşmış katma değerli

16 W. Lam Long and Louis P. White, “An Adaptive Model of the Internationalization Process: Lessons Drawn From the President Enterprise Corporation”, *International Journal of Organizational Analysis*, 7 (2), 1999, s.108.

17 Jan Johanson and, Erik Vahlne, “The Mechanism of Internationalisation”, *International Marketing Review*, 7 (4), 1990, s.13.

18 Forsgren, Mats, “The Concept of Learning in the Uppsala Internationalization Process Model: A Critical Review”. *International Business Review*, No 11, 2020, ss. 258-259.

19 John D. Daniels, Jeffrey A. Krug and Len Trevino, “Foreign Direct Investment From Latin America and the Caribbean”, *UNCTAD, Transnational Corporations*, 16 (1), 2007, s. 49.

20 Dilber Ulaş, age, s. 24.

21 Kumar, Nagesh,, “Emerging Tncs: Trends, Patterns and Determinants of Outward FDI by Indian Enterprises”, *Transnational Corporations, United Nations Conference on Trade and Development, New York and Geneva*, 16 (1), April 2007, s. 18.

faaliyetlerinden faydalanma avantajlarına da vurgu yapmaktadır.²² Yer (location) avantajı, yatırımın hangi ülkede yapılacağını belirleyen avantajlardır. Mishra and Daly (2007)'ye göre gelişmiş kurumsal yapılarıyla gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülke firmalarının yatırım kararları üzerinde olumlu yönde etkilemektedir. Bu ülkeler özellikle güçlü ve tarafsız hukuk sistemleri, güçlü ve kaliteli bürokrasileri yanında istikrarlı hükümet yapıları ile doğrudan yatırımları cezbetmektedirler. Yine ülkeler arasında yatırımlarla ilgili ikili anlaşmaların varlığı, yatırım yapılabilecek ülke olma özelliğini olumlu yönde etkileyen, kurumsal bir özelliktir.²³ Yatırımın yapılacak ülke seçiminde ülkenin bir bölgesel entegrasyona üye olması, iletişim maliyetlerinin düşüklüğü ve ülkenin yakınlığı gibi faktörlerin yatırım kararlarını olumlu yönde etkileyen diğer unsurlar arasında sayılmaktadır.²⁴ Eklektik Teorisine göre çokuluslu şirketlerin yatırım yeri seçiminde; kaynak arayışı, yeni pazar arayışları, etkinlik (efficiency) ve stratejik odaklı varlık (strategic asset) arayışları gibi amaçlar, önemli görülmektedir.²⁵ Bu amaçlardan ilk üçü firmanın doğadaki varlıklardan faydalanma amaçlı yatırımlarını temsil eder. Yani firmanın mevcut spesifik değerlerini kullanarak ekonomik rant arayışına dayanır. Sonuncusu ise firmaların mevcut varlıklarını arttırma amacını taşımaktadır. Rant arayışına yönelik yatırımlar her zaman olmasa da genellikle düşük katma değerli faaliyetler ile düşük teknoloji fabrika ve ekipman yatırımlarını ifade etmektedir. Yeni pazar arayışındaki yatırımlar ya ev sahibi ülke tarafından önemli ölçüde uygulanan ihracat engelini aşma ya da ev sahibi veya yakın pazarlardaki potansiyeli değerlendirmek için, yatırımcıya üretimde ölçek ekonomisinden faydalanma fırsatını vermektedir. Özellikle stratejik odaklı yatırım arayışları, daha çok orta üstü gelişmekte olan ülke firmalarının gelişmiş ülkelerdeki yatırımları ile ilgilidir.²⁶ *İçselleştirme* (internalization) kavramı ise firmaların ar-ge faaliyetleri sonucunda teknolojik anlamda oluşturdukları bilgi, marka gibi maddi olmayan kaynaklarını lisans anlaşması, ortak girişim gibi yollarla başka işletmelere vermek yerine, kendilerine bağlı şube kurmak suretiyle kendi organizasyonları içinde kullanmalarını, ifade etmektedir.²⁷ Teorinin mantığı, firmanın sahip olduğu bilgileri

22 Ekrem, Tatoğlu; Keith W. Glaister and Fuat Erdal, "Determinants of Foreignownership in Turkish Manufacturing", *Eastern European Economics*, 41 (2), 2003, s. 10.

23 Cüneyt Koyuncu and Hüseyin Safa Ünal, "Does Institutional Structure Matter in Attracting Outward FDI Flows from Turkey?: Panel Study", *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 06 (02), 2020, s.104.

24 Dilber Ulaş, age, s. 25.

25 Canan Yıldırım, age, s. 279.

26 Rajneesh Narula and John H. Dunning, age, ss. 150-151.

27 Dilber Ulaş, age, s. 25.

bir başka firmanın eline geçmesinin önüne geçmek ve dolayısıyla firmanın bu avantajlardan tam olarak faydalanması fikrine dayanmaktadır.²⁸

“İşlem Maliyeti Yaklaşımı” ise (Transaction Cost Theory, Williamson 1975, 1985) firmaların, faaliyetlerini ülke içerisine göre daha düşük bir maliyetle gerçekleştireceklerini düşündükleri uluslararası piyasalara yönelmelerini ele almaktadır. Genel anlamda maliyetlerle her türlü gider unsuru kastedilmektedir. Taşıma, hammadde ve pazarlama ile ilgili maliyetler bu tanımın içinde yer almaktadır.²⁹ İşlem maliyetleri bir anlamda, bir piyasa faaliyeti sonucu ortaya çıkan uygulama, izleme, araştırma ve aracılık maliyetlerinden oluşan iş ortaklığına ilişkin tüm maliyetlerdir. Williamson (1985)’e göre sınırlı rasyonellik, fırsatçılık, belirsizlik ve ticaretin azlığı gibi durumlar işlem maliyetlerini arttıran faktörlerdir.³⁰ Bu kapsamda firmalar özellikle ihtiyaç duydukları hammaddeleri kendi ülkelerinden temin edemedikleri ya da yüksek maliyetle temin edebildikleri durumda uluslararasılaşmayı bir alternatif olarak değerlendirmektedirler.³¹ Yurtdışı yatırımlarda maliyet avantajı, tekstil, çimento, cam, kimya ve elektronik gibi düşük teknoloji grubunda yer alan belli sektörlerdeki üretimler için daha anlamlıdır.³² Firmaların yurt dışı yatırım faaliyetlerine başlamalarında tek bir neden olabileceği gibi birden fazla neden de olabilmektedir. Hatta yatırım yapma gerekçe ve nedenleri zaman içerisinde, yatırım yapılan ülkeye göre de değişebilmektedir.

3.YURTDIŞI DOĞRUDAN TÜRK YATIRIMLARI

Son yıllarda Türkiye sadece doğrudan yabancı sermaye alan bir ülke olmayıp, aynı zamanda Yurt Dışı yatırım yapan da bir ülke konumuna gelmiştir. Türk yatırımcıları, sermaye birikimleriyle güç kazanmışlar ve buna bağlı olarak yurt dışında, küreselleşmenin sağladığı fırsatlardan faydalanma arayışına girmişlerdir.³³ Türk firmalarının yaptığı YDDY Türk hükümetleri ile yatırımın bulunduğu ülkeler arasındaki ilişkilerin başlıca pekiştirici unsuru olmuş ve Türkiye’nin tüccar devlet olmasına katkı yapmıştır.³⁴ 1980 yılı sonrasında özellikle 1990’lı yıllarda

28 Seyidoğlu, Halil, *Uluslararası İktisat*, İstanbul, Geliştirilmiş 17. Baskı, Güzem Can Yayınları No 24, 2009, s. 609.

29 Hüseyin Altay, “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’ne Yapılan Sermaye Transferlerine Etki Eden Ekonomik Faktörlerin Türkiye Kökenli Uluslararası Firmaların Yöneticileri Açısından Değerlendirilmesi”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, No 6, 2003, s. 7.

30 Dilber Ulaş, age, s. 22.

31 A. Emin Serin, *Doğrudan Dış Yatırım Yapan Türkiye Kökenli Firmaların Eski Yugoslavya Cumhuriyetlerindeki Faaliyetlerini Etkileyen Faktörlerin Analizi: Bosna Hersek Örneği*, yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, 2008, s. 259.

32 Nagesh Kumar, age, s. 18.

33 Selim Başar and Selda Çakıcı-Özkılıç, “Effects Of Outward Foreign Direct Investment Of Turkey on Economic Growth and Domestic Investment”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 71(1), 2016, s. 233.

34 Kemal Kirişçi, “The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State”, *New Perspectives on Turkey*, Cilt 40, 2009, s. 40.

ise Türk firmalarının yurtdışı sermaye yatırım kararlarında hem ekonomik, hem de politik faktörlerin etkili olduğu görülmektedir. AB, ABD, Balkanlar, Batı Asya, Kuzey Afrika, Rusya Federasyonu ve bağımsızlığını yeni kazanan Türk Cumhuriyetleri'ndeki yeni piyasalar ve Türk özel sektörünün bu piyasaları kullanma yeteneği, bu ülkelere yönelik Türk yatırımlarını olumlu yönde etkilemiştir.³⁵ Türk firmalarının yurt dışı yatırımlarındaki artış hem iç pazarda hem dış pazarlarda bir anlamda rekabet gücünü arttırma çabası olarak görülmektedir³⁶.

Yurtdışı Türk yatırımlarında üç önemli faktörün etkili olduğu görülmektedir. İlk olarak 1961 yılından itibaren Türk göçmenlerinin Avrupa ülkelerine gitmeye başlaması; ikinci olarak KİT'lerin yurt dışındaki firmalarla ortaklık kurarak yaptığı yatırımlar; üçüncü olarak 1970'lerin başında Türk inşaat sektörlerinde faaliyette bulunan firmaların ülke dışına açılmasıdır.³⁷ 1980 yılında 860 bin dolar olan YDDY miktarı, 1988 yılında 92,81 milyon dolara çıkmıştır.³⁸ 1989 yılında Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Kararın (bundan sonra "32 Sayılı Karar" olarak anılacaktır) yürürlüğe girmesiyle yurtdışı doğrudan yatırım mevzuatı liberalleştirilmiş ve yurt dışına yatırım yapmak tamamen serbest hale gelmiştir. Diğer taraftan, 6 Mart 1995'de imzalanıp 1 Ocak 1996'da yürürlüğe giren 1/95 sayılı Avrupa Topluluğu-Türkiye Ortaklık Konseyi Kararı³⁹ sonrasında Türkiye ile AB arasındaki gümrük birliğinin yürürlüğe girmiş olması yurtdışı yatırımları için çok büyük bir sıçrama etkisi yapmıştır.⁴⁰ Bu gelişmelere bağlı olarak 1989-1995 arasında Türk firmaları yurt dışında yılda ortalama 69 firma ile 79 milyon dolar toplamda ise 555 milyon dolar yatırım yapmıştır. 1996-2001 arasında ise 4.582 milyon dolar tutarında yatırım yapılırken, yurtdışında yılda ortalama 113 firmanın kurulmuş ve yıllık ortalama yatırım tutarı 764 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.⁴¹ 2000 ve 2001 yıllarındaki Türkiye'deki politik istikrarsızlık, yüksek enflasyon ve ekonomideki istikrarsızlık yurtdışına yatırım amaçlı sermaye çıkışını hızlandıran önemli faktörler olmuştur.⁴² Bu yıllarda YDDY'de önceki yıllara göre çok önemli bir artış görülmüş yatırım tutarları 2000 yılında 1.190 milyon dolar,

35 Harun Bal ve Devlet Göz, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye", Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19 (2), 2010, s. 461.

36 Akçaoğlu, Emin, Türk Firmalarının Dış Yatırımları: Saikler ve Stratejiler İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği, Yayın No. 241, 2005, s.v.

37 Nuri Yavan, "Türkiye'nin Yurt Dışındaki Doğrudan Yatırımları: Tarihsel ve Mekânsal Perspektif", Bilig, Güz, Sayı 63, 2012, s. 263.

38 Canan, Yıldırım, age, s. 280.

39 Kemal Başlar, "Gümrük Birliği Anlaşması'nın (1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın) Hukuksal Niteliği", Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 4 (1), (Güz: 2004), s. 152.

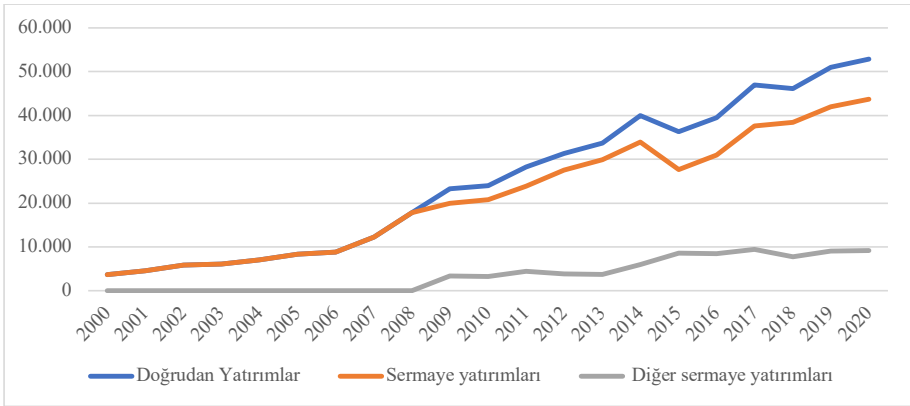
40 Nuri Yavan, age, s. 263.

41 Nuri Yavan, age, s. 250.

42 Tamás Szigetvári, *Eastern Europe As Investment Location For Turkish OFDI*, Centre for Economic and Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences, Institute of World Economics, Working Paper, 2018, s. 12.

2001 yılında 1.453 milyon dolar olmak üzere toplam 2.643 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.⁴³ Tüm bu gelişmelerden Türkiye'nin dış yatırımlarınının 1990'lardan itibaren ciddi şekilde arttığı anlaşılmaktadır. Nitekim, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (bundan sonra UNCTAD olarak anılacaktır) 2006 yılı Dünya Yatırım Raporu'nda, BRICs ve yeni sanayileşmiş ülkelerle (Güney Kore, Tayvan, Singapur ve Hong-Kong) birlikte Türkiye'nin de GOÜ içinde dış yatırım yapan en önemli ülkelerden birisi haline geldiğine vurgu yapılmaktadır.⁴⁴ Grafik-1'de Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (bundan sonra TCMB olarak anılacaktır) verileri ile Türk firmalarının yurt dışı yatırım tutarlarındaki yıllar içindeki değişime yer verilmektedir.

Grafik-1: Uluslararası Yatırım Pozisyonu (milyon dolar)

Kaynak: TCMB (grafik yazar tarafından oluşturulmuştur). Not (1) 2020 yılı 3. çeyrek rakamlarıdır, (2) diğer sermaye yatırımları firmaların borç yükümlülükleri ifade etmektedir.

Grafik-1'e göre 2001 yılından sonra YDDY tutarlarının artış trendinin 2005 yılından sonra hızlandığı, 2015 yılındaki düşüşten sonra yine yükselme eğiliminin devam ettiği görülmektedir.

Özellikle 2006 yılından sonraki dönemde YDDY miktarının önemli ölçüde yükseliş trendine girmesi, o yıl AB'ye tam üyelik ve uyum süreci çerçevesinde, yabancı sermaye mevzuatında yapılan önemli bir değişiklikle izin sisteminin tamamen ortadan kaldırılması ve yurt dışına sermaye ihracının daha kolay hale gelmesiyle açıklanmaktadır.⁴⁵ Diğer taraftan Türkiye'nin, AB'nin teknik standartlarını, rekabet politikalarını ve gümrük vergilerini (external tariffs) uyumlaştırmış

43 Bal, Harun Bal ve Devlet Göz, Devlet, age, s. 462.

44 Nuri, Yavan, age, s. 238.

45 Nuri, Yavan, age, s. 251.

olması (anchoring) Türk firmalarının Avrupa ve küresel pazarlarla bütünleşmesini oldukça önemli yönde etkilemiştir.⁴⁶ Bu durum özellikle AB ülkelerinde yatırım yapmalarını da kolaylaştırmıştır.

Türkiye ekonomisinin 2000'li yılların başlarında yıllık ortalama % 7'lik büyümesi de yurt dışına yönelik yatırım miktarındaki ciddi artışta bir başka önemli nedendir.⁴⁷ Diğer taraftan 1990'lardaki sermaye hareketlerindeki liberalleşme, Türkiye'ye önemli ölçüde yabancı sermaye yatırımlarının gelmesinin de önünü açmıştır. Bu ise ülke içinde rekabeti arttırmış ve Türk firmalarını yurt dışına açılmaya zorlamıştır.⁴⁸ İç piyasadaki rekabet baskısı, Türk firmalarının küresel ekonomide etkin bir şekilde rekabet edebilmek için teknoloji ve pazar arayışlarına neden olmuştur.⁴⁹

Diğer taraftan 2002-2007 döneminde Türkiye'deki belli başlı aile holdingleri stratejik bir değişim gerçekleştirmiş ve aktif bir şekilde küresel sermaye ile ya ortak olmak ya da rekabet etmek suretiyle yurt dışı piyasalardaki faaliyetlerini arttırmaya başlamıştır.⁵⁰ Türk firmalarının kriz sonrası dönemde özellikle 2008 sonrasında gerçekleşen YDDY'deki artışta, geçmiş dönemlere nazaran yeni yatırımlardan daha çok birleşme ve satın alma yoluyla yatırım yapmaya başlamış olmaları etkili olmuştur.⁵¹ 2007 sonu itibariyle, 12,3 milyar dolarlık YDDY miktarı ile Türkiye GOÜ'ler arasında dışarıya en fazla yatırım yapan 21. ülke haline gelmiştir. 1979 yılında yalnızca 1 ülkede, 1989'da ise 24 ülkede Türk yatırımı varken, 2007 yılı itibariyle dünya genelinde Türk firmalarının yatırım yaptıkları ülke sayısı 96'ye ulaşmıştır.⁵² Yine Türk firmaları bu dönemde Avrupa borç krizini bir avantaja çevirmiş, özellikle Avrupa ülkelerinde (Balkan ülkeleri dahil) önemli yatırımlar gerçekleştirmişlerdir. 2012 yılındaki belli başlı aile holdinglerinin oluşturduğu 29 çokuluslu Türk firmasının 426 yan kuruluşundan 326 tanesi Avrupa ve Orta Asya'da, 53 tanesi Orta Doğu ve Afrika'da, 31 tanesi Doğu ve Güney Asya ile gelişmiş Asya Pasifik ülkelerinde ve 16 tanesi de Amerika'da yer almıştır.⁵³ Özellikle 2015 yılından sonra YDDY miktarları önemli ölçüde artış, göstermiştir. YDDY tutarları 2015 yılında 27.671 milyar USD; 2016 yılında, 30.966 milyar USD; 2017 yılında 37.570 milyar USD; 2018 yılında 38.394 milyar, 2019 yılında 41.931 USD iken 2020 yılında 43.925 USD olarak gerçekleşmiştir.

46 Canan Yıldırım, age, s. 281.

47 Nuri Yavan, age, s. 263.

48 Tamás Szigetvári, age, s. 12.

49 Sedat Aybar, "Determinants of Turkish Outward Foreign Direct Investment", *Transnational Corporations Review*, 8 (1), 2016, s. 80.

50 Canan Yıldırım, age, s. 282.

51 Nuri Yavan, age, s. 251.

52 Nuri Yavan, age, s.238.

53 Canan Yıldırım, age, s. 284.

3.1. Yurt Dışı Türk Yatırımlarının Coğrafi ve Bölgesel Dağılımı

Türk firmaları zaman içerisinde YDDY'lerde ülke ve bölge çeşitlendirmesine gitmiş olsalar da, 2008 yılı Hazine Müsteşarlığı verilerine göre, Türkiye'nin yurt dışındaki yatırımlarının büyük bölümü, ülkenin yakın çevresinde Akdeniz ve Karadeniz havzasında yer alan Batı Avrupa, Doğu Avrupa-Balkanlar ve Orta Asya olmak üzere üç bölgede yoğunlaşmıştır. Bu durumun tek istisnası ABD olmuştur.⁵⁴ 2011 yılında Amerika kıtasına yapılan yatırımların % 77,4'ü ise ABD'ye yapılmıştır.⁵⁵

2007 yılı itibarıyla Hollanda, Azerbaycan ve Malta'nın, 11,8 milyar dolarlık yurt dışı yatırımlardan aldıkları pay yaklaşık % 64'tür. Almanya, İngiltere ve Kazakistan yaklaşık 500 milyon USD, Lüksemburg, Rusya, ABD ve Romanya 200 milyon Amerikan Doları dan fazla yatırımın gerçekleştiği ülkeler olmuştur.⁵⁶ 2002-2012 yılları arasında YDDY tutarlarına göre kümeleme analizinde ise, Malta, Hollanda, Azerbaycan tek başlarına birer küme oluşturmaya devam etmişlerdir.⁵⁷ Tablo-1'de yurt dışı yatırımların dünya üzerindeki dağılımına yer verilmektedir.

Tablo 1: YDDY'nin Bölgelere Göre Dağılımı (milyon ABD Doları)

BÖLGELER/YILLAR	2001	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Avrupa	3.131	5.093	12.894	21.071	24.457	30.471	32.382	33.518	37.511
Afrika	22	86	530	235	631	778	784	1.169	1.241
Kuzey Amerika	140	135	1.035	1.229	1.631	1.836	1.787	3.198	1.558
Orta Amerika	112	133	824	708	392	438	-615	-232	-32
Asya	1.161	2.853	5.355	4.133	3.603	3.850	4.064	3.861	3.655
Diğer Asya Ülkeleri*	512	565	975	1.192	1.501	1.383	1.343	1.836	1.495
Okyanusya ve Kutup Bölgesi			40	263	185	132	-74	-32	-
Sınıflandırılmayan								1	2

Kaynak: TCMB. (*) Azerbaycan dışındaki Türk Cumhuriyetleri, Malezya ve Endonezya gibi ülkelerin oluşturduğu grup.

Tablo-1'e göre yurtdışı doğrudan yatırımlarının önemli bir oranının Avrupa ülkelerinde gerçekleşmiş olduğu, son yıllarda Kuzey Amerika ve Afrika Kıtasındaki yatırım tutarlarının da dikkat çekici şekilde artmış olduğu görülmektedir.

54 Nuri Yavan, age, s.257.

55 Sevil Uygur, "Ülkemizin Dış Ticaret ve Doğrudan Yurt Dışı Yatırımlarında Tercih Ettiği Ülkeler İçin Rank Korelasyonu ve Kümeleme Analizi", Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, XXXII (2), 2014, s. 99.

56 Saime S. Kayam; Mehtap Hisarcıklılar and Özgür Kayalica, age, p. 4.

57 Sevil Uygur, age, s.103.

Birçok GOÜ gibi Türkiye'nin de 1980'lerdeki döviz ve sermaye hareketlerini serbestleştirmiş olması, istenilen düzeyde olmasa da yurt içine doğrudan yatırımlar üzerinde olumlu bir etkide bulunmuştur. Aynı şekilde Türk firmalarının yurt dışında gerçekleştirdikleri yatırımlar uluslararası rekabet güçlerini artırmıştır. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla Orta Asya'da bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetleri ve Rusya, 1990'larda ticaret ve yatırım yapmak isteyen Türk firmaları için cazibe merkezleri haline gelmiştir. Bu sebeple Türk firmalarının tecrübe kazanmalarında bu ülkelerdeki yatırımlarının önemli ölçüde etkisi olmuştur.⁵⁸ Türk firmaları eski Sovyet Cumhuriyetlerindeki büyük pazar imkânlarını diğer ülke firmalarına nazaran daha önce fark etmiş ve bundan faydalanmada öncü durumunda olmuştur.⁵⁹ Türk müteahhitler, 1980'li yıllarda Rusya pazarına girmeye başladıklarında, daha önce inşaat sektöründe ortak çalışmış ve bürokratik ve teknik bilgiler paylaşmış olduklarından bu ülkenin dilini önceden bilmekteydiler. Ayrıca Sovyetler Birliği nüfusunun önemli bir kısmı Türkler ve Türkçe konuşan halklardan oluşmaktaydı.⁶⁰ Bu nedenle bağımsızlık sonrasında Orta Asya ülkeleriyle soydaşlık bağları ekonomik ilişkilerin hızlı bir şekilde gelişmesinde önemli bir faktör olmuştur. Ayrıca, Türk firmalarının bu ülkelerdeki yatırım konusundaki başarısı, üçüncü ülke firmalarının Türk firmalarıyla ortaklık kurmak suretiyle bölgedeki pazar imkânlarından faydalanma yolunu seçmelerine neden olmuştur.⁶¹ Diğer taraftan bu dönemde Türk firmaları bu ülkelerdeki özelleştirme avantajlarından faydalanma stratejisi de takip etmiştir.⁶² Orta Asya ve Kafkaslar bölgesinde, 1989'da hiçbir Türk yatırımı mevcut değilken, 1991 yılından itibaren bölge ülkelerinin bağımsızlıklarına kavuşmasıyla Türk firmalarının bölgeye olan ilgisi hızla artmıştır. Nitekim 1995 yılında bölge ülkeleri yurt dışı yatırımlarda % 8' lik payla üçüncü sıraya yükselmiştir. 2010'lu yılların başında ise Türkiye'den yurt dışında gerçekleştirilen doğrudan yatırımların en fazla yer aldığı ikinci bölge haline gelmiştir. Türkiye'nin Bölge ülkeleriyle tarihi, kültürel ve coğrafi bakımdan yakınlığı; bölgedeki doğal kaynakların zenginliği ve üretim maliyetlerinin düşüklüğü; geçiş sürecinde olmaları gibi nedenlerle yatırımcılara önemli potansiyel ve fırsat sunmaya devam etmektedir. Bu ülkelerdeki rüşvetin yaygınlığı, bürokrasinin yoğunluğu, risk ve belirsizliğin yüksekliği gibi sorunlar olsa da, geçmişte benzer süreçleri yaşayan Türk firmaları sorunları aşmada avantajlı hale gelmiştir. 2002 öncesinde Orta Asya ve Kafkaslar bölgesine yapılan

58 Saime S. Kayam; Mehtap Hisarcıklılar and Özgür Kayalica age, s.2.

59 Yeşim Toduk Akış, "Turkish Firm's Success Factors in the Former Soviet Union (FSU)", Cross Cultural Management-An International Journal, 6 (4), 1999, s. 8.

60 Eftal Şükrü Batmaz; Kudret Emiroğlu ve Süha Ünsal, *İnşaatçıların Tarihi, Türkiye'de Müteahhitlik Hizmetinin Gelişimi ve Türkiye Müteahhitler Birliği*, Türkiye Müteahhitler Birliği ve Tarih Vakfı, İstanbul, 2006, s. 212.

61 Yeşim Toduk Akış, age, s. 4.

62 Saime S. Kayam; Mehtap Hisarcıklılar and Özgür Kayalica, age, s. 4.

yatırımlar ağırlıklı olarak imalat sanayisinde yoğunlaşırken, 2002 sonrası yatırımlarda enerji sektörünün ilk sıraya yükselmiş olduğu görülmektedir.⁶³ TCMB (2020) verilerine göre 2019 yılı itibarıyla bu bölge ülkelerindeki gerçekleşen yatırım tutarları artmış olmakla birlikte yurt dışı toplam yatırımlar içindeki payında küçük de olsa bir düşüş görülmektedir. Ekonomi Bakanlığı verilerine göre (2017), Türk yatırımlarının en fazla olduğu ülkeler bölge ülkeleri Azerbaycan ve Türkmenistan'dır. Azerbaycan, coğrafi yakınlığının yanı sıra, yakın zamanda yatırım ortamını önemli ölçüde iyileştiren bir ülke olmuştur. Gürcistan büyük bir pazar olmamasına rağmen Türk firmalarının başarılı yatırım örnekleri ve birçok açıdan sağladığı maliyet avantajlarıyla dolayısıyla cazip bir ülkedir. Kazakistan ise Türk yatırımcılar için imalat ve perakende sektörleri için önümüzdeki dönemde değerlendirilebilecek bir ülkedir. Bu ülke güçlü bankacılık sistemi ve politik istikrarıyla yatırımcılar için cazip bir ülke konumundadır. Bölgedeki bir diğer ülke olan Özbekistan, bölgesinin en istikrarlı ekonomilerinden birisi olmasına rağmen Türkiye'den potansiyelinin altında yatırım çeken bir ülke özelliğindedir. Bu ülke, 28 milyonluk genç nüfusu (yaş ortalaması 25) ile bölgesinin en kalabalık ve dinamik ülkesi olup bakır, çinko, altın, gümüş, tungsten, kurşun, pamuk ve doğal gaz gibi önemli hammadde kaynaklarına sahip olması yanında ve son yıllarda Türkiye ile iyiye gitmeye başlayan politik ilişkilerin neticesinde cazibesi artan bir ülke olmaya başlamıştır.⁶⁴

1990'lı yıllar, eski sosyalist ülkelerin pazar ekonomisine geçme çabalarının yarattığı fırsatlar nedeniyle Balkanlar da Türk firmalarının önemli ölçüde yatırım yapmış olduğu bir başka bölge olmuştur.⁶⁵ 1989-2007 yılları dikkate alındığında, Türk firmalarının yurt dışı yatırımlarda en fazla tercih ettiği üçüncü bölge Doğu Avrupa ve Balkan ülkeleri olmuştur. Bölgedeki mevcut yatırımlar Türkiye'nin doğrudan dış yatırım miktarının % 7'sini oluşturmaktaydı.⁶⁶ Öte yandan 2005 yılına kadar Batı Avrupa bölgesi toplam firma sayısının % 25'ine sahip olması dolayısıyla sadece yatırım miktarı bakımından değil, aynı zamanda firma sayısı bakımından da Türkiye'nin YDDY içinde ilk sırada yer alırken, 2006 yılından itibaren Doğu Avrupa ve Balkan ülkeleri firma sayısı bakımından birinciliğe almıştır⁶⁷ Bu durum aynı zamanda KOBİ'lerin bu bölgelerde olan yoğun ilgisini de göstermektedir. 2009 yılındaki küresel ekonomik kriz sebebiyle Batı Balkan ülkeleri (Arnavutluk, Makedonya, Kosova ve Bosna Hersek) yabancı yatırım almakta zorlanırken, Türk firmaları bu ülkelerdeki yatırımlarını arttırmak suretiyle

63 Nuri Yavan, age, s.260.

64 *Yurtdışı Yatırım Endeksi 2017*, DEİK, İstanbul, s. 25.

65 Harun Bal ve Devlet Göz, age, s. 463.

66 Nuri Yavan, age, s. 261.

67 Nuri Yavan, age, s. 259.

önemli bir fark yaratmıştır.⁶⁸ Hırvatistan, Kosova, Bosna-Hersek, Arnavutluk küçük ölçekli ekonomileri ile küresel yatırım planlarında yer edinmeseler de siyasi ve kültürel bağlarının yanı sıra coğrafi yakınlıkları ile Türk yatırımları için cazip kalmaya ve Türk yatırımcıların tercih ettiği ülkeler olmaya devam etmektedir..⁶⁹ Balkanlar tarihi bağlar ve ekonomik faktörler yanında barındırdığı Türk/Müslüman nüfusu da, yatırım kararlarını etkileyen bir başka unsur olmuştur.⁷⁰ 2016 yılı itibarıyla Balkanlarda 1,6 milyar USD yatırım mevcut olup bölge ülkeleri YDDY içinde % 5,39 bir pay almışlardır.⁷¹ Bu ülkelerin ekonomilerin büyüklüğü dikkate alındığında yatırım tutarları oldukça önemlidir.

Gelişmekte olan ülke firmalarının dış yatırımlarında gelişmiş ülke pazarlarını tercih etmelerinde; ihracat pazarı kazanılması veya mevcut pazar paylarını korumak yanında teknolojik imkânlarla erişme gibi nedenler yer almaktadır.⁷² Türk firmalarının YDDY' i içerisinde Avrupa kıtasınının (AB-28, diğer Avrupa ve EFTA ülkeleri) önemli bir paya sahip olması da bu kapsamda değerlendirmesi gereken bir husustur. En fazla yatırımın yapıldığı ülke grubu AB-28 ülkeleridir. Özellikle Batı Avrupa ülkelerinin yatırımlarda ilk sırada yer almasında bu ülkelerin şeffaf ve yerleşik hukuki yapıları, yüksek gelirli ve eğitilmiş nüfustan oluşan büyük iç pazarları ve gelişmiş bir altyapıya sahip olmalarının büyük etkisi vardır. Bu ülkeler son dönemde birçok Türk şirketinin marka satın alımlarıyla da öne çıkmaktadır. Almanya, Fransa, İngiltere, Hollanda, İspanya ve İtalya gibi ülkelerdeki yerleşik firmalar, Türk şirketleri için marka satın alımına ve know-how transferine uygun yatırım fırsatları sunmaktadır.⁷³ Özellikle Hollanda'nın sağladığı vergi avantajının yanı sıra bu ülkenin dünyada en fazla ülkeyle vergi anlaşması yapmış olan ülkelerden biri olması ve bu ülkede şirket kuruluşuna ilişkin işlemlerin son derece süratli yapılabilmesi hususları da yatırım için bu ülkenin tercih edilmesinde önemli bir etken olmuştur.⁷⁴ Bu avantajlardan dolayı Türk firmaları bu ülkeyi bölgesel operasyonları için merkez olarak seçmişlerdir.⁷⁵ Özellikle bankacılık faaliyetinin dış yatırımda bu denli büyük bir öneme sahip olmasının nedenlerinden biri de, bankaların Türk göçmenleri ve Türk azınlıklarının yaşadığı ülkelerde şube açması, banka/finans kuruluşu kurması veya bu tür kuruluşlara iştirak etmesinden kaynaklanmıştır.⁷⁶ Hollanda AB ülkeleri arasında en liberal mevzuata sahip ülkesidir.

68 Dimitar Bechev, "Turkey in the Balkans: Taking a Broader View", *Insight Turkey*, 14 (1), 2012, s. 143.

69 Yurtdışı Yatırım Endeksi 2017, age, s. 31.

70 Canan, Yıldırım, age, s. 284.

71 *Türkiye'nin Yurtdışı Yatırımları, Yurtdışı Yatırım Raporu*, Ekonomi Bakanlığı, 2017, Ankara, s. 33.

72 Akçaoğlu, Emin, age, s. 29.

73 *Yurtdışı Yatırım Endeksi 2017*, age, s.15.

74 Harun Bal ve Devlet Göz, age, s. 463.

75 Akçaoğlu, Emin, age, s.60.

76 Nuri Yavan, age, s.254.

Bu nedenle Hollanda'da şube açan herhangi bir banka zaten AB müktesebatı gereği diğer tüm AB üyesi ülkelerde de şube açmaya hak kazanmakta dolayısıyla en çok sermaye yatırımının bu ülkede gerçekleşmiş olduğu görülmektedir.⁷⁷ Türk firmalarına yatırım fırsatı sunan ülkelerin yaklaşık olarak yarısı Avrupa'da yer almakla birlikte, 'fırsat odaklı yatırımlar' için gelişmiş AB ülkelerinden ziyade; Romanya, Bulgaristan, Polonya, Macaristan ve Baltık Bölgesi ülkeleri daha cazip imkânlar sunmaktadır. Bununla birlikte, Türk şirketlerinin satın aldığı önemli markaların menşei ve büyüklükleri göz önünde bulundurulduğunda, gelişmiş Avrupa ülkeleri önemli bir yatırım bölgesi olmaya devam edecek gibi durmaktadır.⁷⁸ Akdeniz ülkeleri ve geçiş ekonomileri ise ağır bürokrasilerine rağmen bu ülkelerdeki Türk firmalarının varlığı ve Türkiye'ye benzerlik faktörlerinin etkili olması nedeniyle Türk firmalarınca yatırım için tercih edilmektedir.⁷⁹ Diğer taraftan genel olarak Doğu Avrupa ülkelerine Batı Avrupa ülkelerine nazaran daha fazla sayıda firma yatırım yapmış olmakla birlikte yatırım tutarlarının daha az olduğu görülmektedir. Bu durum genel olarak Doğu Avrupa ülkelerine KOBİ'lerin ve risk alan firmaların yatırım yaptığını, oysa aile holdingleri olarak bilinen çokuluslu firmaların piyasa birikimi ve tecrübeleriyle sermaye yoğun yatırımlarını Batı Avrupa ülkelerine yapmakta olduklarını göstermektedir.⁸⁰

Uluslararası yatırımlar, İran'ın Irak ile savaşı, devrim sonrası aşırı merkezi plânlamacı-ithal ikameci bir ekonomik model uygulaması ve ABD baskısı, İran'ın ülke ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Bu sebeplerden dolayı Türk firmalarının İran'a yatırım yapmakta çekimser kaldıkları görülmektedir.⁸¹ Asya-Pasifik bölgesi ülkelerinden Endonezya'nın, hızla sanayileşmesi ve artan şehirleşme gibi nedenlere bağlı olarak ülkenin özellikle elektrik enerjisine olan ihtiyacı artmıştır. Yatırım fırsatları için yenilenebilir enerji kaynakları özellikle jeotermal öne çıkarmaktadır.⁸² Bölgedeki bir başka büyük ekonomi olan Malezya, gelecek yıllarda hem Türk hem küresel yatırım planlarında ön plana çıkmaya aday bir ülkedir. Ülkenin vasıflı iş gücü yanında, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliğine (ASEAN) üye ülke pazarlarına açılma imkânı gibi avantajları vardır. 2015 yılında yürürlüğe giren Türkiye-Malezya Serbest Ticaret Anlaşması Türk şirketleri için bu pazarı daha da avantajlı hale getirmektedir.⁸³ Asya-Pasifik bölgesinde 2017 yılındaki YDDY tutarı 353 milyon dolar iken, 2018 yılında yatırım tutarı yaklaşık 1.151

77 Bal, Harun ve Gök, Devlet, "Doğrudan Yabancı", s.461.

78 *Yurtdışı Yatırım Endeksi 2017*, age, s. 6.

79 Saime S. Kayam; zMehtap Hisarcıklılar and Özgür Kayalıcı age, s. 16.

80 Tamás Szigetvári, age, s. 15.

81 Akal Mustafa, "Ortadoğu Sınır Ülkeleriyle Dış Ticaret Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (2), 2008, s. 281.

82 *Yurtdışı Yatırım Endeksi 2017*, age, s. 23.

83 *Yurtdışı Yatırım Endeksi 2017*, age, s. 21.

milyon dolara yükselmiştir.⁸⁴ Malezya ise 2018 yılında tutar olarak bölgede en fazla Türk yatırımını çeken ülke olmuştur. Hindistan ise aynı yılda işlem bazında bölgede en fazla Türk yatırımını çeken ülke olmuştur.⁸⁵ 2014-2018 yılları ortalamasına göre öne çıkan diğer ülkeler; Çin, Hong Kong, Singapur olmuştur.⁸⁶ Yatırımlarda sağlık (% 56), demir çelik (% 24), gıda ve içecek (% 13) sektörleri ön plana çıkmaktadır.⁸⁷ Son yıllarda coğrafi uzaklığa rağmen, Türk yatırımcılarının bu ülkeye ilgisi artmış olup önümüzdeki yıllarda bölge ülkelerine daha fazla yatırım yapması beklenmektedir.

2002 yılında Türk firmalarının Afrika ülkelerinde hiç yatırımı mevcut değilken Türk firmaları 2003 yılından itibaren Kuzey Afrika ülkelerine, 2006 yılından itibaren ise diğer Afrika ülkelerine (Sahra altı) yatırım yapmaya başlamışlardır. Afrika Kıtasında yer alan ülkelere 2008 yılında 211 milyon dolar, 2011 yılında da 37 milyon dolar tutarında yatırım yapılırken, bu yatırımların % 89,2'si Kuzey Afrika ülkelerinde, % 10, 8'i ise diğer Afrika ülkelerinde gerçekleşmiştir.⁸⁸ 2016 yılı itibariyle ise toplam yatırımlardan daha fazla pay alan Afrika ülkeleri, Türk şirketlerinin, düşük gelirli ülkeler grubunda önemli bir yer edinmelerini sağlamıştır. Ekonomik ilişkilerde Kuzey Afrika ülkeleri öne çıkmış olsa da, Türkiye'nin diğer Afrika ülkeleri ile gelişimsiyasi ve ekonomik ilişkilerinin zaman içerisinde bölgedeki yatırımları olumlu yönde etkilemesi beklenmektedir. Tamer Taşkın'a⁸⁹ göre, 2016 yılında, Türk firmaları, Afrika ülkelerine yoğun bir şekilde yönelmiştir.⁹⁰ Kıtada, madencilik ve metaller, petrol, doğal gaz, turizm, tüketim malları, altyapı ve telekomünikasyon sektörleri yatırım için potansiyel imkânlar sunmaktadır. Yeryüzündeki kömür, petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynakları ile ilgili rezervlerin azalmasına karşın, özellikle Doğu Afrika ülkelerinde son yıllarda ulaşılan yeni rezervler, kıtanın enerji konusunda gündemde kalmaya devam edeceğini göstermektedir.⁹¹ 2017 yılında bölgeye Türk yatırımcılar tarafından yaklaşık 760 milyon dolar tutarında yatırım yapılırken 2018 yılında gerçekleşen yatırım tutarınının 655 milyon dolar olduğu tahmin edilmektedir.⁹² Bölge ülkelerinden Senegal'de tarihi bağlarından dolayı en büyük yatırımcı ülke Fransa olmakla birlikte, 2019 yılı itibariyle Türkiye, Çin ve BAE ile birlikte önemli yatırımcı ülkeler

84 *Yurtdışı Yatırım Endeksi 2017*, age, s. 33.

85 *Yurtdışı Yatırım Endeksi 2019*, DEİK, İstanbul, s. 32.

86 *Yurtdışı Yatırım Endeksi 2019*, age, s.34.

87 *Yurtdışı Yatırım Endeksi 2019*, age, s.32

88 Sevil Uygur, age, s. 99.

89 Afrika İş Konseyleri Koordinatör Başkanı.

90 *Yurtdışı Yatırım Endeksi 2017*, age, s. 15.

91 Arslan, Kahraman, "Türkiye'nin Yeni Pazar Arayışları İçinde Afrika Ülkelerinin Yeri ve Önemi", *Verimlilik Dergisi*, No: 2, 2018, s.140.

92 *Yurtdışı Yatırım Endeksi 2019*, age, s. 28.

arasına girmiştir.⁹³ 2014-2018 yılları ortalamasına göre Seyşeller, Kongo, Gabon, Mauritius ve Cape Verde yatırım tutarları bakımından öne çıkan ülkeler olmuşlardır.⁹⁴ Yatırımlarda turizm,⁹⁵ tekstil⁹⁶, enerji, inşaat ve emlak öne çıkan sektörler olmuştur.⁹⁷ Tablo-2’de ise ülke grupları itibariyle Türk firmalarının yatırımlarının oransal olarak değişimine yer verilmektedir.

Tablo-2: Yıllara Göre Ülke Gruplarının Yatırım Paylarındaki Değişim (%)

Ülke Grubu/Yıllar	2001	2005	2010	2015	2019	2020
Avrupa	68,3	61,25	62,1	76,14	79,9	85,39
Diğer Avrupa	5,4	3,6	6,2	11,9	8	6,83
Afrika	-	1	2,55	1,29	5	2,82
Kuzey Amerika	3	1,6	4,9	4,4	7,6	3,54
Asya	25,3	34,31	25,79	14,93	10,11	8,32
AB ve Kuzey Amerika	65,9	59,25	60,8	68,6	79,5	88,93

Kaynak: TCMB. (not: (1) oranlar yazar tarafından hesaplanmıştır, (2) yüzdeler toplamının 100 olmama nedeni, Okyanusya, Orta Amerika ve sınıflandırılmamış diğer ülke gruplarına yatırımlarına olan yatırımlara yer verilmemiş olmasından, ayrıca 2019 yılı için Okyanusya ve Orta Amerika ülkelerinin negatif rakamlarda gözükmesinden dolayıdır).

2001 yılı itibariyle yatırımların % 68,3 ü Avrupa’da (bunların % 5,4’ü Balkan ülkelerinin de bulunduğu AB üyesi dışındaki diğer Avrupa ülkelerinde) yer almaktaydı. 2005 ve 2010 yıllarında toplam yatırımlar içerisindeki Avrupa’nın payı azalmıştır. Ancak Avrupa ülkelerinin payı 2015 yılında % 76,14’e, 2019 yılı itibariyle % 79,9’a çıkmıştır. Bu artış daha çok AB üyesi ülkelere gerçekleşen yatırımlardaki artıştan kaynaklıdır. Kuzey Amerika ise 2001 yılında % 3’lük bir paya sahipken, bu oran 2010 yılında 4,9, 2015 yılında ise 4,4 olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılına gelindiğinde ise toplam yatırımlar içerisinde Kuzey Amerika ülkelerinin almış olduğu pay %7,6’a yükselirken, 2020 yılı sonu itibariyle payı % 2,82’ye düşmüştür.

93 World Investment Report, International Production Beyond the Pandemics, UNCTAD, 2020, s. 32.

94 Yurtdışı Yatırım Endeksi 2019, age, s. 29.

95 Yurtdışı Yatırım Endeksi 2019, age, s. 27.

96 Yurtdışı Yatırım Endeksi 2019, age, s. 64

97 Yurtdışı Yatırım Endeksi 2019, age, s. 29.

Dünyanın gelişmiş bölgelerinden olan AB ve Kuzey Amerika ülkelerinin 2001 yılında toplam yatırımlardan aldıkları pay % 65 iken bu pay 2005 yılında 59,25'e düşmüştür. 2010 yılında ise bu oranın değişmediği yine % 60,8 olarak gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. 2015 yılı rakamları dikkate alındığında ise bu ülke grubunun almış olduğu pay % 68,6'ya; 2019 yılında da % 79,5'e; 2020 yılında ise 88,93'e çıkmıştır. Son yıllardaki AB ve Kuzey Amerika ülkelerine gerçekleşen yatırımlardan aldıkları paylar sürekli artmıştır. Bunda büyük aile holdinglerinin yapmış olduğu yatırımların önemli bir payı vardır. Tablo-3'te 2000 yılından sonra toplam itibariyle 1 milyar Amerikan Doları üzerinde yatırımın gerçekleşmiş olduğu gelişmiş Batı Avrupa ülkeleri ile ABD'deki yıllar itibariyle yatırım tutarları yer almaktadır.

Tablo-3 Batı Avrupa ve ABD'de Yatırım Tutarları (milyon ABD Doları)

Ülkeler/Yıllar	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Almanya	324	343	391	379	375	375	460	932	661	651	935	1.063	1.443	1.363	1.130	1.347	1.684	1.692	1.826	2.431
Avusturya	23	46	56	78	85	74	104	268	301	366	546	579	898	954	1.203	1.250	1.831	1.916	2.026	2.286
Belçika	49	52	52	52	53	56	56	219	224	208	202	206	215	193	134	209	192	191	826	875
Fransa	100	99	101	102	102	104	84	121	136	138	28	19	113	106	43	48	55	66	160	64
Hollanda	1.471	2.295	2.419	2.683	2.828	3.041	4.201	5.268	5.561	6.653	7.452	9.588	11.042	11.389	11.192	12.467	14.902	17.034	17.507	19.286
İngiltere	482	519	531	535	584	586	463	759	226	253	282	297	405	665	190	191	2.849	4.001	3.777	5.125
İrlanda	32	51	52	42	43	35	51	46	278	241	732	598	609	608	599	649	660	586	543	618
İspanya		1	1	1	1	1	3	11	14	24	24	39	111	132	119	206	223	205	72	92
İtalya	2	2	2	2	107	111	111	9	10	11	10	40	55	70	91	64	119	96	75	79
Lüksemburg	145	146	159	159	159	160	170	330	1.340	748	809	773	1.135	1.103	1.017	1.799	445	552	637	331
Malta	24	25	25	25	104	1.331	1.555	1.776	1.500	1.123	1.941	952	1.605	1.600	1.633	2.047	1.773	1.765	1.956	
İsviçre	65	64	68	71	72	68	83	264	329	368	386	391	466	445	187	150	186	191	217	229
ABD	139	143	127	128	135	141	145	735	857	1.033	1.599	1.301	1.464	1.812	1.221	1.625	1.828	1.773	3.185	1.557

Kaynak: TCMB.

Özellikle son yıllar dikkate alındığında İngiltere, Avusturya Almanya ve Belçika gibi ülkelerde yüksek miktarlarda yatırımın gerçekleştiği görülmektedir. Lüksemburg ise küçük bir ekonomi olmasına rağmen yatırımlarda dikkat çeken bir ülke olmuştur. Hollanda ise en fazla yatırım çeken ülke olmaya devam etmiş ayrıca son birkaç yılda yatırım miktarı oldukça yüksek tutarlara çıkmıştır.

Oysa UNCTAD verilerine göre 2018 ve 2019 yılları göz önüne alındığında AB ülkelerine gelen doğrudan yatırım miktarı 357 milyar dolardan 305 milyar dolara düşmüştür. Aynı yıllar için Kuzey Amerika ülkelerine gelen doğrudan yatırım miktarı 297 ve 298 milyar dolar olarak gerçekleşmiş olup neredeyse sabit kaldığı görülmektedir.⁹⁸ Batı Avrupa'daki Türk firmalarının yatırımlarının % 83'ü inşaat malzemeleri, % 5'i elektronik, % 3 otomotiv, % 3'ü lojistik ve % 2'si ise kimyasallar, dijital ve bilgi teknolojilerinden oluşmakta,⁹⁹ olup özellikle diğer Avrupa ülkeleriyle, Orta Asya ülkelerinden farklılık göstermektedir.

⁹⁸ *Investment Trend Monitor*, Global FDI Flows Flat in 2019, Moderate Increase Expected in 2020, UNCTAD, s. 8.

⁹⁹ *Yurtdışı Yatırım Endeksi 2019*, age, s. 41.

TCMB (2020) verilerine göre Asya kıtasında yer alan ülkelerin (Ortadoğu, Kafkasya ve Türk Cumhuriyetlerinin yer aldığı ülkeler) yatırımlardan aldıkları pay 2001 yılı itibariyle % 25,3 iken 2005 yılında % 34,31'e çıkmıştır. Daha sonraki yıllarda ise bu grupta yer alan ülkelerin yatırım paylarının sürekli olarak düşmüş olduğu gözlemlenmektedir. Bu ülke grubunun YDDY'den aldıkları pay 2010 yılında % 25,79'a, 2015 yılında 14,93 ve 2019 yılında da %10,11'e düşmüş olduğu görülmektedir. Bu düşüşte Ortadoğu ülkelerindeki (özellikle Arap Baharı yaşamış olan bazı ülkelerdeki) politik istikrarsızlığın olumsuz etkisi olmuştur. Ancak bu düşüş eğilimine rağmen Asya kıtasında yer alan ülkeler YDDY için önemli ülkeler olmaya devam ettikleri görülmektedir. Tablo-4'te Türk firmalarının yatırımlarında son yıllarda dikkat çekmeye başlayan Uzakdoğu Asya bölgesinde YDDY'larda en fazla pay alan ilk 10 ülkenin yıllara göre yatırım tutarlarındaki değişime yer verilmektedir.

Tablo-4 Uzakdoğu Asya Ülkelerinde Yatırım Tutarları (milyon ABD Doları)

Ülkeler/Yıllar	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Bangladeş						1	1			2	2		-2		4	8	8	9	8	7	
Çin	2	3	3	4	5	7	24	38	64	70	83	67	91	104	138	157	231	175	66	138	
Hindistan	1	1	1	1	1	1	4	16	18	27	105	104	94	93	109	96	104	114	129	119	
Güney Kore								1	1	1	2	453	4	5	3		-1	1	17	-1	
Endonezya							3	16	39	57	61	66	116	139	127	107	120	201	144	127	
Hong Kong	1	1	1	2	2	2	2					5	2		1		10	22	23	22	
Japonya																		1	1	2	2
Singapur							3	1	1	1	1	4	4	4	7	6	6	7	6	10	
Tayland						1	1	11	12	14	16	15	12	17	128	103	89	126	119	116	
Malezya	1	1		1							165	194	200	201	13	145	193	179	197	210	
Toplam	5	6	5	8	8	12	35	85	135	172	435	908	521	563	530	622	761	835	711	750	

Kaynak: TCMB.

Uzakdoğu Asya ülkelerindeki YDDY tutarları özellikle 2009 yılından sonra dikkat çekmeye başlamıştır. Malezya, Tayland, Endonezya, Çin ve Hindistan yatırım tutarlarında en fazla pay alan ülkeler olmuşlardır.

Afrika ülkeleri ise 2005 yılında YDDY içerisinde yaklaşık % 1 paya sahipken, bu pay 2010 yılında % 2,55; 2015 yılında % 1,29 olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılına gelindiğinde ise Afrika ülkelerinin toplam içerisinde % 5 bir paya sahip oldukları görülmektedir. Son yıllarda Sahra altı Afrika'nın gerçekleşen önemli miktarlarda yatırımlara bağlı olarak, YDDY içerisindeki payının da arttığı görülmektedir.

3.2. Türk Firmalarının Yurtdışı Doğrudan Yatırım Yapma Nedenleri

Son yıllarda farklı coğrafyada yatırım çabaları sonuç vermeye başlamış olsa da, Türk firmalarının yatırımları Batı Avrupa, Doğu Avrupa ve Balkanlar ile Orta Asya olmak üzere üç bölgede yoğunlaşmıştır. Batı Avrupa dışındaki ülkelerde faaliyette bulunan firmaların 1989-2005 yılları arasındaki yatırım kararlarında

ülkedeki ekonomik ve politik risk ve firmaların marka, patent gibi belirli değerlere sahip olamamasının belirleyiciler olduğu, görülmektedir. Diğer taraftan, özellikle yatırım yapılan bazı ülkelerde yüksek risk ve belirsizlik mevcut olmakla birlikte pazarda çok az yabancı rakibin olması önemli bir avantaj sağlamıştır.¹⁰⁰ Batı Avrupa dışındaki ülkelerde Türk firmalarının yatırım kararlarında coğrafi ve kültürel (tarihsel, dilsel, dinsel ve siyasal benzerlikler şeklinde) yakınlık gibi unsurların en önemli belirleyiciler olduğu, görülmektedir.¹⁰¹ Yine Türkiye'deki aile holdinglerinin yeşil alan yatırım yapma düzeylerini belirlerken coğrafi yakınlık, yatırım yapılacak ülke ekonomisindeki büyüme oranı gibi faktörleri oldukça etkili şekilde dikkate aldıkları görülmektedir.¹⁰² Diğer taraftan yakın bölge ülkelerinde sadece KOBİ'lerin değil büyük ölçekli firmaların da başta bankacılık ve enerji sektörleri olmak üzere birçok alanda yatırım yapmış oldukları, görülmektedir. Ancak yatırım yapılacak ülkenin gelişme düzeylerine göre uzaklık kavramı yatırım kararlarını da farklı yönde etkilemektedir. Yatırım yapılacak ülkenin GOÜ olması durumunda uzaklık kavramı yatırımları olumsuz yönde etkilerken, gelişmiş ülke olması yatırım kararları üzerinde olumsuz yönde bir etkiye bulunmamaktadır.¹⁰³ Son yıllardaki özellikle kuzey Amerika ve Asya-Pasifik bölgesindeki ülkelerdeki yatırımların artışı da bunu desteklemektedir.

Ekonomik istikrar tercih eden firmalar ağırlıklı olarak AB ülkelerini, Arap Baharı öncesinde Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerini tercih ettikleri görülmektedir.¹⁰⁴ Ancak Balkanlar ve Orta Asya gibi ülkelerde ulusal gelir düzeyi gibi faktörlerin yatırım kararları verilirken dikkate alınmadığı¹⁰⁵ diğer bir ifade ile bu ülke ekonomilerinin küçük olması ve nüfuslarının az olmasına rağmen yatırım kararının alındığı, görülmektedir. Özellikle Orta Asya ülkelerine, kalifiye iş gücü, müşterilere yakın olma, alt yapı, teşviklerden faydalanma, ulaşım giderlerini azaltma, ölçek ekonomilerinden faydalanma, ana ülkedeki belirsizlikler ve enflasyon gibi sebeplerle yatırım yapıldığı görülmektedir.¹⁰⁶

100 İbrahim Anıl, İsmail Armutlulu, Cem Canel ve Rebekka Porterfield, "The Determinants of Turkish Outward Foreign Direct Investments", *Modern Economy*, No 2, 2011, s. 717.

101 Jason Heavilin and Hilmi Songur "The Roles of Cultural Distance and Psychic Distance on Outward FDI: The Case of Turkey", *Regional Business Review*, Cilt 36 and 37, dec.2017 and may 2018, s. 53.

98 Nuri, Yavan, age, s. 263; *Türkiye'nin Yurtdışı Yatırımları 2017*, age, s. 33; Bal, Harun ve Göz, Devlet, age, (2010); Sedat Aybar, age, s. 90.

102 Duygu Anıl Keskin; İbrahim Anıl; Cem Canel and Porterfield, Rebekka, "A Study on The Entry Strategies Related With Risk Management Of Turkish Companies to the Emerging Economies", *International Journal of Business and Social Science*, 3 (7), 2012, s. 277.

103 Gökhan Önder and Zeynep Karal, age, s. 252-253.

104 Saime S. Kayam; Mehtap Hisarcıklılar and Özgür Kayalıcı, age, s. 19.

105 Duygu Anıl Keskin; İbrahim Anıl; Cem Canel and Porterfield, Rebekka, age, s.719.

106 Hüseyin, Altay, age, s. 21.

Türk firmalarının YDDY’larda yer seçiminde, hammadde kaynağı, doğal kaynaklar ve ara mallarına erişim gibi amaçlar, önemli düzeyde etkili olmuştur.¹⁰⁷ Türk Cumhuriyetlerinde faaliyette bulunan yatırımcıların % 35.3’ünün yatırım kararlarında ölçek ekonomilerinden faydalanma, yasal engellerden kaçınma ve yatırım risklerini azaltma gibi unsurların etkili olduğu görülmektedir.¹⁰⁸ Yeni pazarlara erişim özellikle pazar çeşitlendirmek ve coğrafi riskleri azaltma, yurt dışı yatırımlarda çok güçlü amaçlar arasında yer almaktadır.¹⁰⁹ Yatırım yeri seçiminde sadece yatırım yapılan ülke pazarı dikkate alınmamakta aynı zamanda üçüncü ülke pazarlarına ulaşım imkânları da dikkate alınmaktadır.¹¹⁰ Türkiye’nin çokuluslu şirketleri diğer bir ifadeyle aile holdingleri Türkiye ekonomisinde olumsuz şartlar ortaya çıktığında, iç pazardaki daralmaya bağlı olarak pazar çeşitlendirmesi ihtiyacına bağlı olarak yatırım yapmaktadırlar.¹¹¹ Özellikle Koç ve Sabancı Holding için ülke içindeki ithalat dolayısıyla karşılaştıkları rekabet baskısı YDDY kararlarının alınmasında önemli bir diğer etken olmuştur. Her iki Holding içinde DYDY’lar yoluyla coğrafi çeşitliliği arttırmak suretiyle uluslararası rekabet güçlerini arttırmak bir diğer yatırım nedeni olmuştur. Ayrıca farklı pazarlarda farklı şartlar altında faaliyet gösterebilmek için ölçek ekonomilerinden faydalanmışlar, faaliyetlerini farklılaştırmak suretiyle ülke risklerini de azaltmışlardır.¹¹²

Tüm firmaları özellikle aile holdingleri stratejik amaçlı (strategic asset-oriented) ve pazar farklılaştırması amaçlarıyla, gelişmiş ülkelerde özellikle AB üyesi ülkelerde yatırım yapmaktadırlar.¹¹³ Diğer taraftan aile holdingleri yurt içindeki yabancı sermaye ile gerçekleştirmiş oldukları işbirlikleri sonucu kazanmış oldukları uluslararasılaşma tecrübe ve bilgi birikimlerini, yurtdışı yatırımlarında etkin bir şekilde kullanma becerileri kazanmışlardır.¹¹⁴ YDDY’larda hem büyük firmalar hem de KOBİ’ler ağırlıklı olarak birleşme ve satın alma politikası takip etmektedirler. Özellikle Koç Holding ve Sabancı Holding, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde agresif bir şekilde satın alma politikası takip etmişlerdir. Türkiye’deki aile holdinglerinin yerel firmalarla ortaklık tercih etmesinde ülkedeki

107 Yıldırım, Canan, age, p. 284; Saime S. Kayam; Mehtap Hisarcıklılar and Özgür Kayalica, age, p. 11; Sedat Aybar, age, s. 90.

108 Saime S. Kayam; Mehtap Hisarcıklılar and Özgür Kayalica, age, s. 10.

109 Asim Erdilek, "Internationalization of Turkish MNEs", Journal of Management Development, 27 (7), 2008, s. 752; Canan Yıldırım, age, s. 284; Hüseyin Altay, age, s. 21; Gökhan Önder and Zeynep Karal, age, s. 726; *Türkiye'nin Yurtdışı Yatırımları* 2017.

110 Türkiye'nin Yurtdışı Yatırımları (2017), s.14; Saime S. Kayam; Mehtap Hisarcıklılar and Özgür Kayalica, age, s.11.

111 Ayşe Çoban-Kayacı and Aylin Ataay, "A Conceptual Framework of Internationalization of Family Business Groups: Turkey Context 1", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 15 (2), 2020, s. 687.

112 Erdilek, Asim, age, s. 751.

113 Yılmaz Kılıçaslan; Yeşim Üçdoğru Gürel; Gökhan Önder and Zeynep Karal Önder (2019), *Why Do Turkish Firms Go Abroad to Invest*, EconWorld Working Paper Series No: 2019-001, 2019, p.15.

114 Erdilek, Asim, age, s. 753.

belirsizlik, başlangıç maliyetini düşürmek, bürokratik engelleri aşmak yanında ileri teknolojiye ulaşmak gibi nedenler, etkili olmaktadır. Bir süre sonra da genellikle ortaklığın tamamına sahip olma yolunu tercih etmektedirler.¹¹⁵

Yurt dışı yatırımlar firmalara aynı zamanda şöhret ve itibar da katmaktadır. Bu nedenle Türk firmaları müşteri, yatırımcılar ve hissedarlar nezdinde marka değeri ve itibar artışı arayışına da gitmektedirler. Bunu da dünyanın meşhur markalarını satın alarak veya belli bölgelerdeki bilinen sektörlerde yatırım yapmak suretiyle gerçekleştirmektedirler. Küresel anlamda rekabet edebilmenin en önemli yolu, kârlılığın yüksek olduğu her pazarda faaliyet göstermektir. Türkiye'nin büyük ve yerleşik firmalarının YDDY kararlarında da küresel şirket olmayı amaçladıklarının da etkili olduğu, görülmektedir.¹¹⁶ Teknolojiye ulaşmanın en iyi örnekleri; Sabancı Holding'in *DuPont* ile ortaklık yaparak yeni teknolojilere ulaşması, Koç Holding'in Alman uluslararası elektronik markası *Grundig*'i satın almak suretiyle yüzlerce patent dâhil yeni teknolojilere ulaşma imkânını elde etmesidir.¹¹⁷ Yine Koç Holdingin en bilinen markası Arçelik, özellikle komşu ülkelere ihracat yapma, marka bilinirliği arttırmak için *Sears Roebuck* ve *Whirlpool* ile işbirliği yapması, teknolojik yatırım yapması ve rakiplerini satın alması, uluslararasılaşmanın diğer örnekleridir.¹¹⁸ Bu firmanın 2011 yılında Avrupa'nın en büyük üçüncü ev aletleri üreticisi *Defy Appliance*'yi 327 milyon dolara satın almış olması, ekonomistlerin Türk firmalarının politikalarına dikkat çekmesine neden olmuştur.¹¹⁹ Yine aynı firmanın, Japon *Hitachi*'nin ev aletleri biriminin yüzde 60'ını, 300 milyon dolar karşılığı satın almak suretiyle özellikle Asya-Pasifik bölgesine ciddi anlamda bir açılım gerçekleştirmiştir. Bu satın alma sonucunda bu markanın Japonya dışındaki satış hakkını elde etmiştir.¹²⁰ Yine aynı firmanın İngiltere'de *Flavel* ve *Leisure*, Avusturya'da *Elektrabregenz*, Romanya'da *Arctic* ve Pakistan'da *Dawlance* gibi köklü uluslararası markaları satın almış olduğu görülmektedir.¹²¹ Yine bir başka aile holdingi olan Yıldız Holding'in 2008 yılında lüks bir çikolata markası olan *Godiva*'yı, 850 milyon Amerikan Doları ve 2014 yılında *British United Biscuit*'i 2 milyar İngiliz Sterlini ödeyerek satın alması, stratejik amaçlı yatırımlardır.¹²²

115 Erdilek, Asim, age, s. 746.

116 Yılmaz Kılıçaslan; Yeşim Üçdoğru Gürel; Gökhan Önder and Zeynep Karal Önder, age, s. 18.

117 Asim Erdilek, age, s. 752.

118 Ayşe Çoban-Kayacı and Aylin Ataay, age, s. 688.

119 Canan, Yıldırım, age, s. 277.

120 Kap, 16 Aralık 2020. <https://www.kap.org.tr/tr/Bildirim/893294> (erişim; 22.12.2020).

121 <https://www.koc.com.tr/faaliyet-alanlari/sirketler> (erişim; 20.12.2020)

122 Canan Yıldırım, age, s. 277.

Türkiye'nin yatırım yapılacak ülkeye olan ihracatı, bu ülkelere olan yatırımları olumlu yönde etkilemektedir.¹²³ Diğer bir anlatımla daha önce ihracat yapılan ülkelerin, yatırım kararlarında dikkate alındığını göstermektedir. Yatırım kararlarında ihracat pazarını koruma ve genişletme yanında, ihracat faaliyetlerinin etkinliğini arttırmak gibi amaçların da etkili olduğu, görülmektedir.¹²⁴ Birçok Türk firmasının, özellikle KOBİ'lerin Balkanlar, Rusya Federasyonu, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine doğrudan yatırım yaparken, bu ülkelere yönelik ihracatta karşılaşılan (yüksek vergi gibi) problemleri aşmak amacını taşıdığı, görülmektedir.¹²⁵ 2010'lu yılların başında Türkiye'nin yatırımlar yönüyle küresel boyuttan ziyade, bölgesel bir güç haline geldiği ifade edilmekteydi. Aynı şekilde coğrafi ve kültürel (tarihsel, dilsel, dinsel ve siyasal benzerlikler şeklinde) yakınlığın, Türk firmalarının YDDY'leri üzerinde önemli belirleyicileri arasında olduğuna işaret edilmekteydi (İTO, 2003).¹²⁶ 1990'lı yıllarda yakın coğrafi bölgelerde yer alan az sayıda ülkedeki maliyet avantajı sağlama, doğal kaynaklara erişim ve özelleştirme imkânlarından faydalanma gibi amaçlarla ağırlıklı olarak KOBİ'ler tarafından gerçekleştirilen bir yatırım söz konusu olmuştur. Ancak özellikle son yıllarda yeni bölgelerde yatırım arayışlarının sonuç vermeye başladığı ifade edilebilir. Türk firmaları Kuzey Amerika, Uzak Doğu Asya ülkeleri, Afrika kıtasında (özellikle Sahra Altı Afrika ülkeleri) gibi yeni bölgelerde yatırım yapmaya başlamıştır Diğer taraftan kurumsal yapıları ve hukuki sistemleri güçlü olan AB ülkelerindeki yatırımları da hızlı bir şekilde artmaya devam etmiştir. Öyle ki 2019 yılı itibariyle YDDY'nin % 79,5'i, 2020 yılı itibariyle de % 88,93 Avrupa ve Kuzey Amerika gibi gelişmiş ülkelerde gerçekleşmiştir. Türk yatırımlarının yakın coğrafi bölgelerde edinmiş olduğu tecrübelerle, daha bilinmeyen pazarlarda farklı rakiplerle rekabet edebilme gücü kazanmıştır. Özellikle gelişmiş ülkelerde, Türk firmalarının yatırım yapma motivasyonlarında yeni teknolojilere erişim ve yabancı firmalarıyla işbirliği yapmak gibi stratejik amaçlar ön plana çıkmaya başlamıştır. Türk yatırımlarının bölgesellik özelliğinden küresel yatırımcılığa¹²⁷ doğru yavaş yavaş değişmeye başladığını göstermektedir.

123 Gökhan Önder ve Zeynep Karal, age, s. 250.

124 Gökhan Önder ve Zeynep Karal, age, s. 252-253.

125 Asim Erdilek, age, s. 752.

126 Uygur, Sevil, age, s. 98.

127 Çalışmamızda uluslararasılaşma kavramı, firmanın bir başka ülkede yatırım yapması, anlamında kullanılmış. Türk yatırımlarının küreselleşmesi kavramı ise farklı bir anlamla kullanılmıştır. Yatırımların dünya üzerinde daha geniş bir coğrafyada ve çok daha fazla ülkede gerçekleşmesi, küresel ölçekli firmalara rakip olabilmesi, farklı sektörlerde yatırım yapılması ve farklı motivasyonlarla yatırım yapılmasına bağlı olarak değişim anlamında kullanılmıştır

4. SONUÇ

Türkiye 1980'lerdeki sermaye hareketlerindeki serbestleşme sonrasında Türk firmalarının YDDY'si artmaya başlamıştır. 1988 yılındaki 32 Sayılı Karardaki değişiklik yanında, aynı yıllarda Sovyetler Birliğinin ve Yugoslavya'nın dağılma sürecine girmesi, Türk firmaları için yeni fırsatlar doğurmuştur. Türk firmaları başlangıçta genellikle yakın coğrafyada bulunan ülkelerde özellikle kültürel ortak yönlerin avantajını kullanarak yatırım yapmaya başlamışlardır. 1990'li yıllarda, ülke içindeki ekonomik ve politik problemler yurt dışı yatırımları arttırmıştır. Orta Asya, Balkanlar ve Doğu Avrupa gibi yakın coğrafyada genellikle ucuz iş gücü, ucuz hammaddeye erişim gibi maliyetleri düşürme, ihracatta karşılaşılan engelleri aşma ve özelleştirme imkânlarından faydalanma gibi amaçlarla yatırımlar gerçekleşmiştir. 2006 yılında AB'ye üyelik sürecinde yaşanan gelişmeler ve sermaye ihracatında izinlerin kaldırılması yurt dışından ülke içerisine gerçekleşen yatırımlar üzerinde olumlu bir etki yapmıştır. İçerdeki rekabetin artması yanında ülke içinde yabancı sermaye ile işbirliği yapmış olan firmaların tecrübelerinin artmış olması, YDDY kararını etkileyen diğer bir neden olmuştur. 32 sayılı Karardaki değişiklik, sermaye ihracatında izinlerin kaldırılması ve Türk firmalarının ülke içerisine yatırım yapmış olan yabancı firmalarla ortaklık kurması, onların uluslararası tecrübe kazanmasına imkân sağlaması Türk firmalarının küresel piyasalara açılmasını kolaylaştırmıştır. 2008 küresel krizini Türkiye'nin nispeten rahat atlattığı bir anlamda bu krizin fırsata çevrilmesi anlamına gelmiştir. Türk firmaları başlangıçta ağırlık olarak Batı Avrupa ve çevre ülkelerde yatırım yaparken tecrübe ve bilgi birikimleri arttıkça bölgesellikten çıkıp önemli ölçüde coğrafi çeşitliliğe gitmeye başlamışlardır.

Özellikle büyük aile holdingleri bir taraftan Batı Avrupa'daki yatırımlarını artırırken diğer taraftan Orta Avrupa ve Doğu Avrupa ve Türk Cumhuriyetlerinde yatırım yapmışlardır. Yine gelişmiş ülkelerde, ortaklık kurma ve satın alma yoluyla, pazar paylarını, marka değerlerini artırma, teknolojiye ulaşmak gibi stratejik hedeflerle yatırımlara ağırlık vermeye başlamışlardır. Özellikle 2008 yılı sonrası yatırımlarda Batı Avrupa ve Kuzey Amerika gibi bölgelerde de yatırımlarını önemli ölçüde arttırmışlardır. Yine Asya-Pasifik ülkeleri yanında Sahra altı Afrika ülkelerinde stratejik kaynaklara yönelmeye başlamışlardır. Buna bağlı olarak Türk firmaları YDDY'lerinde coğrafi ve kültürel yakınlık ve maliyet avantajının kullanıldığı bölgesellikten, stratejik amaçlı olarak, gelişmiş ülke pazarlarındaki yatırımlarının artmasıyla küresel yatırımcı özelliği göstermeye başlamıştır.

Kaynakça

- Akal, Mustafa. "Ortadoğu Sınır Ülkeleriyle Dış Ticaret Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (2), 2008, s. 271-296.
- Akçaoğlu, Emin, Türk Firmalarının Dış Yatırımları: Saikler ve Stratejiler İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği, Yayın No. 241, 2005.
- Altay, Hüseyin. "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne Yapılan Sermaye Transferlerine Etki Eden Ekonomik Faktörlerin Türkiye Kökenli Uluslararası Firmaların Yöneticileri Açısından Değerlendirilmesi", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6, 2003, s. 1-23.
- Anıl, İbrahim, Armutlulu, İsmail; Canel Cem and Porterfield, Rebekka, "The Determinants of Turkish Outward Foreign Direct Investments", Modern Economy, 2, 2011, pp. 717-728.
- Anıl Keskin, Duygu; Anıl, İbrahim; Canel, Cem and Porterfield, Rebekka "A Study on the Entry Strategies Related With Risk Management of Turkish Companies to the Emerging Economies", International Journal of Business and Social Science, 3 (7), 2012, pp. 272-282.
- Aybar, Sedat. "Determinants of Turkish Outward Foreign Direct Investment", Transnational Corporations Review, 8 (1), 2016, pp. 79-92.
- Bal, Harun ve Göz, Devlet. "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye", Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19 (2), 2010, s. 450-467.
- Başar Selim and Çakıcı-Özkılıç, Selda. "Effects Of Outward Foreign Direct Investment of Turkey on Economic Growth and Domestic Investment", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 71 (1), 2016, pp. 231-247.
- Başlar, Kemal. "Gümrük Birliği "Anlaşması'nın (1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın) Hukuksal Niteliği", Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 4 (1), Güz: 2004, s. 151-198.
- Batmaz, Eftal Şükrü; Emiroğlu, Kudret ve Ünsal, Süha. *İnşaatçıların Tarihi, Türkiye'de Müteahhitlik Hizmetinin Gelişimi ve Türkiye Müteahhitler Birliği*, Türkiye Müteahhitler Birliği (Ankara) ve Tarih Vakfı, İstanbul, 2006.
- Bechev, Dimitar. "Turkey in the Balkans: Taking a Broader View", Insight Turkey, 14 (1), 2012, pp. 131-146.
- *Commercial Representation: Handbook for Official Trade Representatives*, Geneva: International Trade Center UNCTAD/GATT, 1987.
- Çoban-Kayacı Ayşe ve Atay Aylin. "A Conceptual Framework of Internationalization of Family Business Groups: Turkey Context 1", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 15 (2), 2020, pp. 677- 698.
- D. Daniels, John; A. Krug, Jeffrey and Trevino, Len. "Foreign Direct Investment From Latin America and the Caribbean", UNCTAD, Transnational Corporations, 16 (1), 2007, pp. 27-55.
- De Haar, M.W.J, *The Relationship Between The Diplomatic Network and the Outward Foreign Direct Investment: an Application to the Netherlands*, Erasmus University (Nederland), Economics and Business Economic: master thesis, 2013.
- DEİK, Yurtdışı Yatırım Endeksi 2017, İstanbul, 2017.
- DEİK, Yurtdışı Yatırım Endeksi 2019, İstanbul, 2019.

- Erdilek, Asim. "Internationalization of Turkish MNEs", *Journal of Management Development*, 27 (7), 2008, pp. 744-760,
- Forsgren, Mats. "The Concept of Learning in the Uppsala Internationalization Process Model: A Critical Review", *International Business Review*, N. 11, 2002, pp. 257-277.
- Heavilin Jason and Songur, Hilmi. "The Roles of Cultural Distance and Psychic Distance on Outward FDI: The Case of Turkey", *Regional Business Review*, Volume 36 and 37, dec.2017 and may 2018, pp. 51-68.
- Johanson, Jan and Vahlne, Erik, "The Mechanism of Internationalisation", *International Marketing Review*, 7 (4), 1990, pp. 11-24,
- Johanson, Jan and Wiedersheim-Paul, Finn. "The Internationalization of the Firm-Four Swedish Cases", *Journal of Management Studies* 12(3), 1975, pp. 305- 323.
- Kahraman, Arslan. "Türkiye'nin Yeni Pazar Arayışları İçinde Afrika Ülkelerinin Yeri ve Önemi", *Verimlilik Dergisi*, 2, 2018, s. 133-162.
- Kaya, Harun and Erden, Deniz. "Firm-Specific Capabilities and Foreign Direct Investment Activities of Turkish Manufacturing Firms", *Journal of Management Development*, 27 (7), 2008, pp. 761-777.
- Kayam Saime S. ; Hisarcıklılar, Mehtap and Kayalica, Özgür. "Spoilt for Choice: Explaining the location Choice of Turkish Transnationals", *Munich Personal RePEc Archive*, 2011.
- Kılıçaslan, Yılmaz; Üçdoğru Gürel, Yeşim; Önder Gökhan and Önder Zeynep Karal. *Why Do Turkish Firms Go Abroad to Invest*, *EconWorld Working Paper Series No: 2019-001*, World Economic Research Institute, 2019.
- Koyuncu, Cüneyt and Ünal, Hüseyin Safa. "Does Institutional Structure Matter in Attracting Outward FDI Flows from Turkey?: Panel Study", *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 06 (02), 2020, pp.102-111.
- Kumar, Nagesh. "Emerging TNCs: Trends, Patterns and Determinants of Outward FDI by Indian Enterprises", *United Nations Conference on Trade and Development, Transnational Corporations*, Vol. 16, No. 1 (April 2007), pp. 1-27, United Nations, New York and Geneva, 2007.
- Long W. Lam and White, Louis P. "An Adaptive Model of the Internationalization Process: Lessons Drawn From the President Enterprise Corporation", *International Journal of Organizational Analysis*, 7 (2): 1999, pp.105-134.
- Narula Rajneesh and Dunning, John H. "Industrial Development, Globalization and Multinational Enterprises: New Realities for Developing Countries", *Oxford Development Studies*, 28 (2), 2000, pp. 141-167.
- Önder Gökhan and Karal, Zeynep. "Determinants of Foreign Direct Investments Outflow From a Developing Country: the Case of Turkey", *Business, Management and Education*, 11(2), 2013, pp. 241-255.
- Serin, A. Emin. *Doğrudan Dış Yatırım Yapan Türkiye Kökenli Firmaların Eski Yugoslavya Cumhuriyetlerindeki Faaliyetlerini Etkileyen Faktörlerin Analizi: Bosna Hersek Örneği*, yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, 2008.

- Seyidoğlu, Halil. *Uluslararası İktisat*, Geliştirilmiş 17. Baskı, Güzem Can Yayınları No:24, İstanbul, 2009.
- Szigetvári, Tamás. *Eastern Europe As Investment Location For Turkish OFDI*, Centre for Economic and Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences-Institute of World Economics, Working Paper, 2018.
- Tatoğlu, Ekrem; Glaister, Keith W. and Erdal, Fuat. "Determinants of Foreign Ownership in Turkish Manufacturing", *Eastern European Economics*, 41 (2), 2003, pp. 5-41.
- Toduk Akiş, Yeşim. "Turkish Firm's Success Factors in the Former Soviet Union (FSU)", *Cross Cultural Management-An International Journal*, 6 (4), 1999, pp. 3-11.
- *Türkiye'nin Yurtdışı Yatırımları, Yurtdışı Yatırım Raporu*, Serbest Bölgeler, Ekonomi Bakanlığı, Yurtdışı Yatırım ve Hizmetler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2017.
- *Türkiye'ye Gelen ve Türkiye'den Giden Doğrudan Yatırımlardaki Gelişmeler*, TEPAV, Ankara, 2019.
- Uygur, Sevil. "Ülkemizin Dış Ticaret ve Doğrudan Yurt Dışı Yatırımlarında Tercih Ettiği Ülkeler İçin Rank Korelasyonu ve Kümeleme Analizi", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXXII (2), 2013, s. 95-112.
- *World Investment Report 2020*, International Production Beyond the Pandemics, UNCTAD, 2020.
- Yavan, Nuri. "Türkiye'nin Yurt Dışındaki Doğrudan Yatırımları: Tarihsel ve Mekânsal Perspektif", *Bilgi*, Güz, Sayı 63, 2012, s. 237-270.
- Yıldırım, Canan. "Turkey's Outward Foreign Direct Investment: Trends and Patterns of Mergers and Acquisitions", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 19 (3), 2017, pp. 276-293.

İnternet Kaynakları

- Kap 16 Aralık, 2020. <https://www.kap.org.tr/tr/Bildirim/893294> (Erişim; 22.12.2020)
- <https://www.koc.com.tr/faaliyet-alanlari/sirketler>, (Erişim; 22.12.2020).
- Uluslararası Yatırım Pozisyonu-Yıllık (1996-2020), Uluslararası Yatırım Pozisyonu, TCMB, Ankara, 2021. https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_18/5003/DataGroup/turkish/bie_uyrucay/ (Erişim; 10.11.2021).

